

**Universitat de les
Illes Balears**

Facultat d'Educació

Memòria del Treball de Fi de Grau

L'alumnat d'ètnia gitana a l'aula de primària. Una resposta didàctica a la marginalitat mitjançant l'estudi de la història del poble gitano

Laurum Sastre Valdés

Grau d'Educació Primària

Any acadèmic 2019-2020

DNI de l'alumne: 43232396D

Treball tutelat per David Ginard Feron
Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts

S'autoritza la Universitat a incloure aquest treball en el Repositori Institucional per a la seva consulta en accés obert i difusió en línia, amb finalitats exclusivament acadèmiques i d'investigació	Autor		Tutor	
	Sí	No	Sí	No
	x			

Paraules clau del treball:
poble gitano, història, proposta didàctica

RESUM: El poble gitano va arribar a la Península Ibèrica fa més de cinc segles. Després d'un curt període de pau, en què conviviren amb la resta de la societat en condició de pelegrins, s'inicià tot un seguit de disposicions legals antigitanes que, juntament amb altres factors socioculturals, acabà per reduir tot un grup humà a l'estereotip i a la marginació. Amb el present treball, es pretén fer un recorregut històric del poble gitano des dels seus orígens fins a l'actualitat, tot analitzant quins trets de la seva cultura perduren fins avui. Finalment, com a mestra d'Educació Primària, es farà una valoració de la situació actual de l'alumnat d'ètnia gitana a les Illes Balears per al disseny d'una proposta didàctica que pugui respondre a les seves necessitats educatives.

Paraules clau: *poble gitano, història, proposta didàctica*

ABSTRACT: The gypsy people arrived to the Iberian Peninsula more than five centuries ago. After a short period of peace, in which they lived together with the rest of the society as pilgrims, legal measures against them were started. These measures, together with other social and cultural factors, reduced an entire human group to stereotype and marginalization.

This work presents the historical journey of the gypsy population, from its origins to the present day, and analyse the lost of some of their cultural features. Finally, as a primary education teacher, an assessment of the current situation of gypsy students from the Balearic Island will be made by designing a teaching proposal that can respond to their education needs.

Key words: *gipsy people, history, didactic proposal*

ÍNDEX

	Pàg.
INTRODUCCIÓ, OBJECTIUS I METODOLOGIA	5
PRIMERA PART: Procés d'evolució històrica del poble gitano fins a l'actualitat	
1. Origen del poble gitano fins a l'arribada a la Península Ibèrica	9
2. Arribada a la Península Ibèrica	10
3. Trets identitaris de l'ètnia gitana: la llengua, el vestit i el mode de vida	12
4. Mestissatge i relació històrica amb altres ètnies	22
5. Legislació antigitana durant l'Antic Règim	23
6. La Gran Batuda de 1749 o la Presó General de gitanos: un intent d'extermini	26
7. Transició de l'Antic Règim a l'Estat Liberal (segle XIX)	28
8. La Guerra Civil Espanyola (1936-1939): implicacions i personatges destacables	30
9. Del franquisme a la democràcia	35
10. Els gitanos a les Illes Balears	40
TERCERA PART: Una resposta didàctica a la marginalitat	
11. Memòria històrica i presència del poble gitano a les aules	44
12. Proposta didàctica	
12.1. Justificació	46
12.2. Primera activitat: <i>Qui és qui?</i>	47
12.3. Segona activitat: <i>Influència del caló en les llengües catalana i castellana.</i>	48
12.4. Tercera activitat: <i>Sessió de cercle. Conclusions.</i>	48
QUARTA PART: Conclusions	50
BIBLIOGRAFIA I FONTS	52
ANNEXES	57

INTRODUCCIÓ, OBJECTIUS I METODOLOGIA

Quan es parla de multiculturalitat a les aules de Primària, sovint es focalitza l'atenció en cultures estrangeres amb les quals es conviu des de l'arribada d'un gran nombre de persones migrants a finals de la dècada passada. Per als docents, tenir en compte aquesta diversitat que caracteritza l'alumnat és un repte, ja que suposa la redirecció de pràctiques metodològiques que puguin respondre a un grup heterogeni. Cal desaprendre per poder reaprendre i, només així, es podran dissenyar pràctiques educatives inclusives que es corresponguin amb la realitat cultural plural de l'aula, educant en valors des de la tolerància i el respecte, per a una futura convivència lliure de prejudicis i discriminació.

Però, què és el que passa amb els infants d'ètnia gitana? En aquest cas, no estam parlant d'alumnes provinents d'altres països amb un bagatge cultural que ens sigui exòtic i desconegut a causa del curt període de temps que ha transcorregut des de la seva arribada, com podria ser el cas dels alumnes latinoamericans o de procedència àrab. Lluny de voler restar importància a les demandes d'altres ètnies i cultures arribades a les aules fa relativament poc, resulta curiós com el poble gitano segueix essent per als mestres (i per a la resta de la societat que no hi pertany) en gran part un enigma, ja que fa més de cinc segles que resideix a l'Estat Espanyol. No obstant això, el coneixement que la societat no-gitana té de la seva cultura, està carregat de prejudicis que, lluny d'afavorir la convivència i l'intercanvi cultural, el que fan és distanciar-nos més encara i fomentar l'exclusió social que amenaça, històricament i fins a dia d'avui, l'ètnia gitana.

Quant a la metodologia, partint d'aquesta desconeixença i amb voluntat de desmontar estereotips i prejudicis, el que es pretén amb l'elaboració d'aquest treball és, en primer lloc, un apropament a la història d'aquest poble des de la seva arribada a Europa i a l'Estat Espanyol i, en concret, a les Illes Balears, amb la intenció de conèixer més d'aprop la seva cultura i la seva realitat.

S'han analitzat llibres i articles científics relacionats, així com premsa i documentals. En un inici, amb la intenció de fugir d'un punt de vista paternalista i amb biaix cultural, que és el que sol succeir quan es defineix una comunitat o identitat des de l'alteritat, hi havia intenció de realitzar entrevistes a persones gitanes que permetessin un apropament real a la seva manera d'entendre el món i d'entendre's a ells mateixos com a col·lectiu (perspectiva gitana de la mateixa cultura i identitat gitana), aprofitant la seva tradició fonamentalment oral. Aquesta pretensió ha resultat impossible de materialitzar per l'actual situació d'excepcionalitat ocasionada per la pandèmia de la COVID-19. En paraules de David Martín Sánchez (2018),

doctor en Història i investigador en la universitat de Sevilla de l'equip *Historia de los Gitanos: Exclusión, Estereotipos, Ciudadanía*, “aconsejo (...) que se aproximen al pueblo gitano, que superen la barrera de los prejuicios, porque si queremos entender el presente del pueblo gitano después de haber leído su pasado, hay que completarlo con un contacto real y una escucha directa de su propia voz” (p. 113).

Finalment, després d'analitzar tota la informació recollida, s'han plasmat els resultats en l'elaboració d'una proposta didàctica que dona resposta a les necessitats educatives que s'han detectat.

S'assenyalen a continuació un conjunt d'objectius bàsics, amb al·lusió a la metodologia que s'ha aplicat:

1. Descobrir el passat del poble gitano: origen, arribada a Europa, a la península Ibèrica i a les Illes Balears.

Per a realitzar un apropament real a aquesta cultura, cal intentar definir-la per tal de poder identificar-la. Conèixer un poble requereix estar al corrent del seu origen i passat. Aquest coneixement és fonamental per a “*entendre certs comportaments i conductes de les persones que el componen. També és revelador de tradicions l'estela de les quals es projecta en l'actualitat, (...) per a desmantelar idees errònies que provoquen fantasies, recels i tòpics. O, simplement, per a educar a la societat. Per a dir a tothom que el poble gitano ni és estranger ni prové de terres exòtiques i llunyanes.*” (Martín, 2018, p.15)

Per acomplir aquests objectiu s'ha procedit a l'anàlisi d'un divers material bibliogràfic relatiu a la història d'aquest poble, així com articles de premsa i documentals que aporten informació sobre la seva situació actual. Posteriorment, s'ha efectuat una síntesi enfocada principalment als antecedents i causes de la construcció que s'ha fet de la identitat gitana, basada en tòpics i prejudicis, des de l'alteritat.

2. Analitzar la realitat escolar de l'alumnat d'ètnia gitana.

L'anàlisi prèvia d'antecedents i definició de la identitat gitana s'ha realitzat com a base per al posterior disseny d'una proposta didàctica que dona resposta a la realitat de l'alumnat que hi forma part.

La marginalitat és entesa com a característica d'individus que es troben fora de les normes socials instaurades i que viuen al marge de les mateixes, assumides per la majoria de la resta de la població. El grau de marginalitat que les persones o grups humans assolixen es mesura “*en funció de l'accés a béns i serveis bàsics, captats en*

tres dimensions: educació, vivenda i ingressos” (Martín, 2018, p.56). Essent l'educació, per a aquest col·lectiu, una de les dimensions que es troba més amenaçada i vulnerable i, com a estudiant d'un grau orientat específicament a la docència, és de gran interès conèixer experiències docents i estudis que s'hagin fet amb alumnat d'aquestes característiques. Per assolir aquest objectiu, s'han traçat paral·lelismes que ajuden a orientar i establir direccions pedagògiques per al posterior disseny de la proposta didàctica.

Per tal d'avaluar el grau d'eficàcia de les propostes didàctiques incloses en aquest treball, es tenia la intenció de dur-les a la pràctica en un context real d'aula amb un grup de 6è de primària a l'escola CEIP Sa Indioteria, amb un percentatge considerablement alt d'alumnat d'ètnia gitana. Finalment, no s'ha pogut realitzar per l'actual estat de classes no presencials en què funcionen els centres educatius.

3. Realitzar entrevistes amb persones gitanes.

Com he comentat abans, històricament s'ha definit la identitat i els trets característics d'aquest poble des de la perspectiva de “l'altre”, és a dir, de persones no gitanes. Aquesta identitat definida des de l'alteritat es conforma des d'una base de tòpics i estereotips. És per aquest motiu que, atenent també a la tradició oral del poble gitano, consider essencial escoltar, si es té l'oportunitat, què és el que han de dir d'ells mateixos i de la seva realitat social els responsables d'associacions federades mallorquines pertanyents a *Unión Romaní (Unión del Pueblo Gitano)* (Gao Kalo i Asociación Cultural Gitana), persones ancianes d'ètnia gitana i, per descomptat, els infants, que són, al cap i a la fi, els principals destinataris d'aquesta tasca.

Al igual que la posada en pràctica de la proposta didàctica, no s'ha pogut realitzar cap de les entrevistes que en un moment s'havien plantejat pels mateixos motius.

4. Dissenyar una proposta didàctica.

L'escola és una reproducció de la societat, un mirall que genera, entre les quatre parets d'un aula, una microsocietat en ella mateixa. Els professionals de l'educació han de saber identificar les necessitats dels membres que la componen per a reconduir aquelles conductes que puguin ser nocives, així com aprofitar i potenciar aquelles de les quals se'n pugui extreure un benefici per a la comunitat. Així doncs, el mestre de Primària ha d'entendre el seu grup de dues maneres: per una banda, com a reflexe de la

societat i, d'altra, com a motor de canvi de la mateixa, ja que els seus alumnes conformaran la comunitat en el futur.

La presència d'alumnat d'ètnia gitana a les aules suposa un repte docent, però també una exigència en l'aprenentatge. La voluntat de que existeixi una convivència (i no una coexistència) multicultural a l'aula, requereix detectar les necessitats dels infants i donar una resposta pedagògica. És per això que s'ha realitzat el disseny d'un supòsit didàctic que serveixi com a una primera passa per a donar resposta a la realitat social i educativa dels alumnes gitanos, tenint en compte, sobretot, la concepció estereotipada que té la resta de la societat sobre aquesta cultura i l'absència de la mateixa al currículum d'educació.

PRIMERA PART: Procés d'evolució històrica del poble gitano fins a l'actualitat

1. Origen del poble gitano fins a l'arribada a la Península Ibèrica

La història del poble gitano forma un gran recorregut de persecucions, exclusions, mites i prejudicis que, molts d'ells, han arribat als nostres dies. Un primer mite és el del seu origen, que ha quedat impremtat a l'etimologia del propi terme que fa referència a aquest col·lectiu. Si bé recórrer a l'etimologia de les paraules ens pot remontar a l'origen dels conceptes, tant el català i l'espanyol "gitano" com l'anglès "gipsy" són exònims, és a dir, paraules creades i utilitzades des de l'alteritat. La societat va concebre a aquestes persones com a procedents d'Egipte menor (Xipre i Síria) i va tenir lloc la construcció del gentilicis *exipciano*, *egipciano* i *egitano*, fins a esdevenir l'actual "gitano" (Martín, 2018).

La paraula "gitano" és utilitzada actualment pels mateixos romanís a Espanya "com a part fonamental d'un procés d'autoconstrucció identitària reivindicatiu, que pretén denunciar i revertir en positiu la càrrega negativa heredada a través del temps" (Sierra, 2018, p.18), però també el fet d'utilitzar una paraula que fa referència a un origen estranger reforça, en certa mesura, la idea de que es tracta d'un poble que no pertany al territori que habita. Nicolás Jiménez (2018) apunta que "la denominació Poble Gitano té ja una trajectòria d'ús tant per part de la societat civil gitana com per part de les institucions i un sentit polític més marcat que altres denominacions" (p.114) i és, de fet, el terme d'ús habitual per part del Consejo Estatal del Pueblo Gitano. No obstant això, existeixen altres denominacions que podrien considerar-se políticament més correctes, aquestes són els etnònims romanós "Rrom" en singular i "Roma" en plural. El Consell d'Europa utilitza "Roma & Traveller" i descarta la utilització d'exònims (com els ja esmentats, o altres com *cigano*, *zingaro*, *tsigane*, *tzigane* o *zigeuner*, entre d'altres) (Jiménez, 2018).

Quin és, doncs, el seu origen? La importància de conèixer-lo recau en entendre comportaments i conductes així com en desmantelar idees errònies. Al segle XV entra una primera immigració gitana procedent d'Europa central a la península Ibèrica per la part dels Pirineus. La procedència d'aquest grup es pot situar a l'Índia gràcies a les aportacions de la lingüística i de la genètica. Gràcies a la lingüística, s'han pogut establir relacions de parentiu entre el sànscrit i el romanès a través de proves gramaticals. D'altra banda, la genètica també situa el seu origen al nord-oest d'aquesta localització, tot i que al llarg dels anys el mestissatge amb població no-gitana ha estat una realitat (Martín, 2018).

Una primera hipòtesi considera que el seu desplaçament va emprendre aquest rumb, en direcció cap a l'occident, per tal d'evitar la serra de L'Himalaya en sentit contrari. Una altra, que posaria en entredit l'animadversió atribuïda al poble gitano de formar part dels exèrcits de diferents pobles i regnes, apunta a un possible origen militar, en les tropes ghaznaries, al començament del segle XI, formades per soldats-esclaus i mercenaris. A més, pogueren també formar part, temps després, de les files en l'exèrcit multiètnic de l'Imperi Bizantí al segle XIV (Martín, 2018).

Jesús Salinas, a l'entrada *Gitanos de les Balears* del Museu Virtual del Poble Gitano a Catalunya, apunta que l'única informació que ens ha arribat sobre la història d'aquesta comunitat de cultura fonamentalment oral i àgrafa ha estat principalment a través de pragmàtiques i legislació antigitana, fet que pot condicionar la manera en què col·locam els ulls al seu davant, com si es tractàs d'una comunitat històricament problemàtica. No obstant això, es poden aprofitar aquestes dades per tal d'atorgar llum al seu recorregut a través dels anys.

El professor Ian Hancock estableix quatre fases diferenciades d'instal·lació i dispersió per la geografia europea. Comença amb la coneguda com a *teljaripé*, en què es consolida la seva llengua protoromana. Continua amb la *nakhipé*, "la marxa", durant la qual es produeix la creació d'una ètnia gitana amb un bagatge de vivències procedents d'Àsia i Àsia menor. I conclou amb l'*aresipé* i la *buxjaripé*, durant les quals es difonen i instal·len arreu del territori europeu (Martín, 2015).

2. Arribada a la Península Ibèrica

Quant a les fases per les quals passen a l'ara conegut com a territori espanyol, la historiadora Sánchez Ortega, atenent a la rebuda que tengueren reflectida a la legislació, en delimita quatre. El "període idíl·lic" data des del primer document que esmenta el poble gitano el 1425 fins a la pragmàtica d'expulsió per part dels Reis Catòlics el 1499, on tendria inici la segona fase fins el 1633, moment en què el rei Felip IV decideix mantenir-los al territori. Aquesta tercera fase "d'integració legal" conclou quan el monarca Carles III, el 1783, deroga les lleis que impedièn la participació de les persones gitanes a qualsevol ofici, amb la intenció de convertir-los en súbdits productius per al sistema, donant pas a una nova etapa d'"integració i acceptació social", tot i que aquesta es va produir de manera desigual pel territori, ja que a les províncies basques i Navarra, varen continuar les expulsions i la repressió (Martín, 2018).

A aquestes quatre etapes, David Martín (2018) n'afegeix dues més. Una primera fins a la Constitució de 1978, en què s'igualen els drets i obligacions del poble gitano als de la resta de ciutadans espanyols i una segona, des d'ençà fins a l'actualitat, en la qual té lloc un hipotètic desenvolupament d'aquests drets. Més endavant es farà una anàlisi en profunditat d'aquestes etapes, passant pels diferents períodes històrics així com repassant la legislació expedida contra aquest grup (implícitament o explícita).

En la seva arribada a la Península Ibèrica, foren rebuts de manera positiva per part de la població autòctona, com a personatges exòtics. És per aquest motiu que aquest és conegut com a un període "idíl·lic". Durant aquest temps, es presentaren com a emigrants polítics o religiosos, penitents i pelegrins que escapaven del domini turc (Sierra, 2015) i justificaven aquests moviments de peregrinació cap a terres considerades com a santes amb una voluntat de neteja de consciència pel seu passat islàmic. Per a la seva supervivència, necessitaren la concessió de salvoconductes, cartes de protecció d'emperadors i fins i tot cares papals (Martín, 2018).

Resulta especialment complicat realitzar una comptabilització del nombre dels primers immigrants d'ètnia gitana provinents de l'oest europeu que entraren a la Península Ibèrica. S'estima que, a principis del segle XV, foren aproximadament entre 1000 i 2000 persones les que arribaren en condició de pelegrins. La xifra augmenta cap al segle XVII fins a 11000 (Martín, 2018). No obstant això, cal tenir en compte que en aquest moment, durant l'Antic Règim, ser gitano estava considerat com a condició de tipus penal, per la qual cosa se suposa que un nombre considerable de persones gitanes intentaren passar desapercibuts assimilant el mode de vida i la cultura majoritària. Tampoc s'hi inclouen en aquesta xifra totes aquelles persones que vivien al marge del cens i, per contra, probablement es comptabilitzaren persones no-gitanes que duïen una vida considerada com a associada.

El gitano ha estat històricament un poble ubicat al marge de la societat, és a dir, un poble marginat pel fet de no respondre "*a les conductes morals, religioses, modes i usos comuns i pràctiques de recerca d'ingressos habituals*" (Martín, 2018, p.24) als quals sí respon la societat majoritària. Ha estat i és també, com es veurà al llarg d'aquest recorregut, víctima i blanc constant de repressió. Veim un dels primers exemples amb els Estatuts de Neteja de Sang. El 1492 els Reis Catòlics expulsen del seu territori els jueus i, el 1609, el monarca Felip III desterra els moriscos. A diferència d'aquests altres dos grups ètnics, els gitanos no varen ser expulsats com a grup heterogeni, però sí es va intentar dur a terme una reglamentació assimiladora i, posteriorment, sí s'establiren penes molt dures, com les galeres.

Amb la voluntat de d'exercir un control sobre un grup que demostrava la seva naturalesa preferentment nòmada, els Reis Catòlics decreten el 1499 la llibertat d'elecció domiciliària per a intentar que s'assentassin a les viles i desenvolupassin oficis propis d'una comunitat sedentària. Dos segles després, durant el regnat de Felip V, aquest assentament a les viles esdevé obligat, però just s'hi podia instal·lar una família nuclear per cada 100 habitants (Martín, 2018). Aquest és un clar exemple de com es va pretendre, quasi des d'un primer moment, dissoldre la seva cultura dins la majoritària.

3. Trets identitaris de l'ètnia gitana: la llengua, el vestit i el mode de vida

Podria semblar molt fàcil, en un primer moment, catalogar quines persones formen part del poble gitano i quines no. Però què és el que els defineix? Cal tenir en compte que les definicions que es vénen fent històricament sobre la identitat gitana, així com succeeix amb qualsevol altra identitat diferenciada de la majoritària, s'han fet sempre des de l'alteritat. És des de la mirada de "l'altre" des d'on s'ha valorat i s'han establert quins són els trets distintius i definitoris d'aquesta comunitat, essent aquesta, en la majoria dels casos, una mirada cegada pels estereotips i provinent de la identitat dominant que es considera a ella mateixa com a l'única vàlida.

Aquests trets, reflectits i definits a la legislació des del 1499 i fins al segle XX, són els referits principalment a tres qüestions: el vestit, la llengua i el mode de vida (Martín, 2018). Es troben així especificats com a quelcom a perseguir, combatre, dissuadir, i erradicar. Les definicions i les mesures a prendre per a assolir aquests objectius anaren prenent diferents formes al llarg dels segles, amb estratègies més o menys punitives, però sempre amb un denominador comú: fer-les desaparèixer.

Com a exemple d'aquestes idees, David Martín (2018, p.41) cita les que es troben recollides a una Reial Provisió expedida durant el regnat de Felip V el 1738: *"Se tuviesen por gitanos o gitanas [...] los que vistiesen el traje que habían usado los que entonces estaban reputados por gitanos; los que hablan la lengua que ellos hablan jerigonza; y los que por opinión y fama pública, apoyada con deposición de cinco testigos, estuviesen tenidos por gitanos en los lugares donde huvieren morado y residido"*.

Un altre exemple de molts, especificat a la legislació, és l'article V d'una Reial Pragmàtica del 1783 que, tot i formar part de les polítiques més assimilacionistes i menys dures del monarca Carles III, deixa clar què és el que defineix als gitanos i que és quelcom

problemàtic: *"Declaro que los que llaman y se dicen gitanos no lo son ni por origen ni por naturaleza, ni provienen de raíz infecta alguna... Por lo tanto mando que ellos y cualquiera de ellos no usen de la lengua, traje y método de vida vagante de que hayan usado hasta el presente, bajo la penas abajo contenidas..."* (Gamella et al., 2011; citant a Gómez Alfaro, 2009, p.280)

Aquesta persecució legislativa no respon directament a un rebuig social, ni el rebuig social és única conseqüència de la repressió institucional. Aquestes són dues cares de la mateixa moneda, interconnectades i retroalimentades entre elles. Es pot considerar, no obstant això, que ambdues provocaren la pèrdua de la llengua comuna com a poble, així com altres peces sobre les quals s'estableix la base de l'existència d'una cultura, provocant, en definitiva, l'afebliment d'una identitat cultural col·lectiva i de la connexió entre comunitats gitanes internacionals, més enllà de les fronteres dels estats.

A l'envers d'aquesta carta discriminatòria que considera els trets definitoris d'allò gitano com quelcom a perseguir, trobam un altre discurs idealitzador que, si en un primer moment podria considerar-se antagònic al primer, no deixa d'alimentar estereotipització. És el que Sierra (2015) anomena romanticisme filogitano, que té l'origen al segle XIX, quan un grup de viatgers romàntics europeus descobreixen Espanya, concretament Andalusia i, des de la mirada d'una *"Europa auto-considerada civilitzada"* (Sierra, 2018, p.6), idealitzen aquest territori i les seves gents per considerar-lo un lloc allunyat de la industrialització desenvolupada i la Modernitat que caracteritzava la resta d'Europa. Aquesta exaltació idealitzada de la cultura popular andalusa i, en concret, de la gitana, com a símbol nacional espanyol, deixa entreveure el component colonitzador i el reduccionisme cultural d'aquesta Europa que es col·locava a ella mateixa a l'esglaió més alt del progrés.

Aquests viatgers europeus observaren, també, uns trets identitaris als gitanos que els diferenciaven de la resta. En primer lloc, veren una "raça fòssil" que s'havia aconseguit mantenir al marge d'aquest progrés industrialitzat europeu, que havia aconseguit no evolucionar amb el temps. Admiraven la seva llibertat demostrada amb el nomadisme i la gran expressió artística. L'home espanyol era admirat per la seva masculinitat incivilitzada, la valentia i la violència. La imatge femenina era hipersexualitzada, lliure, descrita quasi com un "animal salvatge" pels seus balls eròtics. Dins aquesta imatge romàntica, però, no escapaven igualment de l'atribució de l'habilitat per a l'engany, els robatoris o per a la delinqüència. La imatge d'ambdós gèneres era, en definitiva, la d'una raça exòtica, sensual, vaga, apassionada i hedonista (Sierra, 2015).

De cara a la resta d'Europa, aquesta exotització amb què es descriuen els gitanos, situava a la resta d'espanyols, també, un esglaó per davall quant al progrés i la civilització. A més a més, va contribuir a la construcció i consolidació dels propis estereotips nacionals arrossegats fins a dia d'avui, els que mostren un *“nord laboriós i un sud festiu”* (Sierra, 2015,p.11). Així ho deixa clar un article al diari ABC a finals de l'any 2019, més d'un segle després, que pretén analitzar les desigualtats econòmiques entre el nord i el sud de l'Estat i considera, com a una de les causes, un suposat *“caràcter emprenedor”* del qual careixen les persones del sud:

“«El norte tiene un carácter más emprendedor y, quizá, en el sur es más débil. No sé si las políticas llevadas a cabo han tenido impacto o no, pero es cierto que ha variado poco el dinamismo empresarial de una región a otra», dice Miguel Ángel Ariño, profesor de Análisis de Decisiones de IESE Business School. Y hace hincapié en que hay zonas en España donde predomina en exceso la política de ayudas públicas: «Es importante no vivir de las subvenciones. No acomodarse ni dejar de actualizarse.» (ABC, 27 d'octubre de 2019)

S'intenten desmuntar i denunciar aquests tòpics des del punt de vista oposat, com el que pren Isidoro Moreno, catedràtic d'Antropologia Social a la Universitat de Sevilla en aquest altre article al diari El Confidencial el 12 de desembre del 2018:

«“De todas las connotaciones que pueden deducirse de la exposición de Ortega acerca del ideal vegetativo de los andaluces, apenas se han entresacado las interesantes notas de epicureísmo, felicidad, hedonismo, exaltación del goce y de la sensualidad, que subyacen tras ese planteamiento. Y solo se ha destacado una tendencia negativa: la pereza”.

*El catedrático sevillano lamenta cómo rasgos y expresiones de la cultura andaluza se han vaciado hasta suprimirles su significado interno, tratando de presentar Andalucía “de una forma unilateral, sesgada e incluso como caricatura”. Moreno adopta el discurso del caribeño **Frantz Fanon**, que estudió el “síndrome del colonizado”, el que padece la región “desde la mitad del siglo XIX, como una especie de colonia interior dentro de España”.*»

El nacionalisme espanyol va aprofitar aquest gitanisme exaltat i idealitzat per a crear una identitat nacional, prenent una imatge estereotipada assignada als gitanos per a convertir-la en una imatge col·lectiva que es pogués exportar a l'estranger. A mitjans del segle XIX, un grup d'artistes costumbristes de l'Escola Sevillana s'estenen fins a Madrid i *“ocupen un lloc destacat al mercat i a les institucions oficials de l'Espanya isabelina”* (Sierra, 2015, p.12). Retratant el suposat *“realisme quotidià popular”*, artistes com Antonio María Esquivel, José Gutiérrez de la Vega o Manuel Rodríguez de Guzmán, recreaven en les seves obres escenes de

balls, tavernes, romeries, fires, processons religioses, torers, gitanes o bandolers. Aquestes imatges “responen a la mirada exotitzadora del viatger romàntic que descobreix Espanya”, diu Sierra (2015, p. 12), i satisfieien la demanda dels turistes que es volien emportar al seu lloc d'origen aquests quadres i il·lustracions com a *souvenirs*. José Domínguez Bécquer tenia un comissionat a Cadis des d'on exportava aquest tipus de pintures fins a Anglaterra. Aquestes imatges, diu Sierra (2015), no es plasmaren únicament a l'art pictòric, ja que són tòpics que impregnaren també la literatura i són sempre, totes elles, “heteroimatges”, és a dir, construïdes des de fora de la identitat que pretenen mostrar.

La qüestió del vestit resulta curiosa pel fet que no es troba descrit explícitament a la legislació antigitana, fet que pot significar que era tan reconeixible i diferenciat del de la resta de la població, que no calia ser explicat. Aquesta absència de descripció, diu Martín (2018), dificulta definir-lo, ja que el més antic que trobam són il·lustracions pertanyents als segles XVIII i XIX de vestimentes que no necessàriament són falses, però desvirtuen la imatge d'un poble reduint-lo a l'estereotip. Aquestes són “imatges festives i folklòriques” o de “persones en context de marginació” (Martín, 2018, p.41). Algunes d'aquestes imatges mostren peces de roba habituals de la època (com ara turbants en el segle XV), el que pot significar que, per ventura, adoptaren la moda del moment i la mantengueren pel caràcter tradicional o de canvi lent de la cultura gitana (Martín, 2018).

El caràcter marcadament moralista i patriarcal del segle XVI criminalitzava més el vestit de les gitanes que el que portaven els homes de la mateixa ètnia, ja que, segons el que es mostra a la legislació, resultava ofensiu per als ulls d'una societat que el considerava provocatiu. Aquest és descrit i criticat sovint per utilitzar colors vius i va estar penat per la mateixa llei que perseguia els vagabunds. Així es demostra a un pregó de Madrid del 13 de juny del 1592:

“Los señores alcaldes de Casa y Corte de Su Majestad mandan [...] que las mujeres que se llaman gitanas no traigan hábito de tales ni se vistan como gitanas con paños de color en la cabeza como en el vestido, sino como se visten y tocan comúnmente las mujeres castellanas, con aperebimiento que serán castigadas con azotes y destierro conforme a las leyes que hablan contra los vagabundos” (Martín, 2018, p.43).

Quant al vestit dels homes, es troba encara menys descrit, esmentat o representat. Sovint se'ls mostra o descriu amb barba i pèl llarg, casaques i indumentària militar (fet que podria significar el seu pas per l'exèrcit). Ambdós gèneres porten sovint arracades a les orelles ja en el segle XV, i els homes passen a portar-ne únicament una al segle XIX (Martín, 2018).

El segon tret distintiu perseguit per la legislació fou la llengua, esmentada a la legislació amb diferents terminologies com ara “*jerigonza*”, “*algarabía*” o “*guirigay*”. Si bé igualment es repassarà quin paper va jugar la llengua a la legislació antigitana segles enrere, no és necessari remuntar-se gaire per a observar les connotacions negatives de la nomenclatura triada per a designar aquesta llengua, just cal fer una ràpida cerca als diccionaris.

El diccionari de la Real Academia Española (2018) defineix “*jerigonza*”, en la seva segona accepció, com a “*lenguaje de mal gusto, complicado y difícil de entender*”. Les accepcions primera i segona, respectivament, del mot “*algarabía*”, es defineixen com “*gritería confusa de varias personas que hablan a un tiempo*” i “*lengua atropellada o ininteligible*”. Finalment, la primera i segona accepció per a “*guirigay*”, respectivament, són “*gritería y confusión que resulta cuando varios hablan a la vez o cantan desordenadamente*” i “*lenguaje oscuro y difícil de entender*”. Aquest darrer mot té una definició semblant al Diccionari de l’Institut d’Estudis Catalans, que explica “*guirigall*” com “*confusió de molts que parlen alhora*”. Si bé aquestes paraules arriben als nostres dies sense cap tipus de relació amb la llengua dels gitans, es fa molt evident la connotació negativa de les diferents nomenclatures amb les quals s’ha designat la mateixa.

El romanès, romanó o romaní és la llengua comuna dels poble gitans i permet la comunicació (amb petites variants) entre tots els gitans del món que encara la parlen (Martín, 2018). La seva persecució institucional ha provocat el seu desús i la seva quasi desaparició, afeblint una identitat ètnica col·lectiva. Diu Jiménez (2009, p.151) que “*els calós espanyols saben que totes aquestes persones (gitans estrangers) són gitanes però, rara vegada, comparteixen amb elles la seva vida. És a dir, hi ha una ruptura en el continu de la identitat gitana*”. Com s’ha comentat ja anteriorment, algunes comunitats transnacionals, formades principalment per gitans de l’Est d’Europa, es troben en procés de recuperació d’aquesta llengua, no amb gaire èxit a l’Estat Espanyol (Martín, 2018).

No es tenen dades exactes sobre la llengua que parlaven els primers pelegrins gitans que arribaren a la Península Ibèrica, però es pensa que probablement fos el romaní. El romaní és una llengua indoeuropea que sorgeix des del sànscrit, i ens ha permès conèixer l’origen del poble gitano. Es tracta d’un resultat de préstecs lingüístics procedents del persa, el kurd, l’armeni i el grec (Jiménez, 2009) que es va desplegar en una sèrie de dialectes per la geografia europea entre els segles XV i XX (Martín 2018).

Existeix documentació, ja en el segle XVI, que demostra un ràpid procés d’adquisició del castellà i, en conseqüència, una ràpida pèrdua de la llengua pròpia (Martín, 2018). El caló

és en realitat una llengua mixta (pararromanès), amb un procés de formació més lent i heterogeni. La constant repressió exercida per part de les institucions va fer que la llengua dels gitanos esdevingués un pogodialecte. Un pogodialecte és el que a lingüística es coneix com a “parles mixtes”, és el resultat d'un procés en el qual una llengua conserva la seva estructura gramatical i hi incorpora el lèxic d'una altra (Jiménez, 2009). El mateix terme és un préstec del romanès “*formada per l'arrel “podagi çhib” (del pogodialecte romanó sorgit a Anglaterra i que va servir d'arquetip per a la definició de la categoria lingüística)*” (Jiménez, 2009, p.152).

En el cas del caló espanyol, és una creació col·lectiva dels gitanos a Espanya que ha pres l'estructura gramatical del castellà i s'hi ha adoptat el lèxic romanès, si bé hi inclou alguns préstecs d'altres llengües. Es va traslladar a altres indrets, com a França gràcies a la immigració de gitanos catalans, a Portugal (i, des d'allà a Brasil) i a Argentina (Jiménez, 2009). Es va anar desenvolupant entre els segles XV i XVIII, experimentant un afebliment lent i gradual durant els tres darrers (Martín, 2018).

És durant el període comprès entre aquests segles (del XV al XVIII), assegura Gamella (2011), que la persecució d'aquesta llengua per part de les autoritats va arribar a ser obsessiva. L'ús de la mateixa equiparava al seu parlant a la condició de vagabund i, per tant, les penes per parlar-la eren equivalents. El següent és un fragment d'un pregó de la Sala de Alcaldes de Madrid el 1592, que insta a abandonar la Cort a totes les persones forasteres que demanen almoïna i “*vayan a residir a los lugares de donde son vecinos... Y que ninguno de los que llaman gitanos hable lengua particular sino la común y ordinaria con apercibimiento que por el mismo caso aunque estén vecindados y tengan tratos y oficios serán castigados como vagabundos...con azotes y destierro*” [Gamella (2011, p.3) citant a Gómez Alfaro (2009, p.84)].

Actualment, es podria dir que ha perdut la categoria de llengua com a tal, ja que just empra un lèxic determinat provinent del caló, però utilitza, quasi en la seva totalitat, la gramàtica de la llengua castellana. Cal reconèixer el considerable enriquiment que ha suposat el caló per al castellà, ja que aproximadament el primer va incorporar prop de 200 mots al segon. Martín (2018), citant a Buzek (2005), parla de la classificació que es pot fer dels mateixos en tres camps lèxics diferents: el cos humà, l'activitat mental i física i la delinqüència.

A la següent taula es troben recollides algunes de les paraules més utilitzades en castellà que provenen del caló, amb el seu significat en ambdues llengües, extret del Diccionario de la Real Academia Española i del diccionari de lèxic caló del Portal del Flamenco i Universidad.

Paraula	Original caló i significat	Significat(s) en castellà
<i>Camelar</i>	<i>Camelar</i> : enamorar, desitjar, voler.	Festejar, seduir, enganar, desitjar, amar, voler.
<i>Canguelo</i>	<i>Canguelar</i> : témer, recelar.	Por.
<i>Cate</i>	<i>Catar</i> : atropellar, copejar.	Cop, bufetada, suspens.
<i>Chalado</i>	<i>Chalao</i> : boig.	Amb manca de judici.
<i>Chaval</i>	<i>Chabal</i> : jove (m.), corbata (f.).	Nin o jove.
<i>Chingar</i>	<i>Chingar</i> : barallar(-se)	Tenir relacions sexuals.
<i>Chorar</i>	<i>Chorar</i> : robar.	Robar.
<i>Chungo</i>	<i>Chunga</i> : broma.	De mal aspecte, en mal estat, de mala qualitat, difícil, complicat.
<i>Currar</i>	<i>Currelo</i> : treball, càstig. <i>Currié</i> : professió, ofici. <i>Curripén</i> : exercici, ofici.	Treballar.
<i>Diñar</i>	<i>Diñar</i> : donar.	Donar, morir, enganar.
<i>Gilí</i>	<i>Gili</i> : beneit.	Beneit.
<i>Geta</i>	<i>Geta</i> : morro d'animal.	Morro d'animal, cara humana, desvergonyat.
<i>Molar</i>	<i>Molar</i> : valer, produir.	Agradar o resultar agradable.
<i>Paripé</i>	<i>Paripé</i> : comiqueria (conjunt de còmics).	Fingiment, simulació, acte hipòcrita, presumir.
<i>Parné</i>	<i>Parné</i> : moneda, doblers.	Doblers, hisenda, béns.
<i>Pinrel</i>	<i>Pinré</i> : peu.	Peu.

Taula 1: Recull de part del lèxic espanyol provinent del caló. Elaboració pròpia.

En darrer lloc, ens trobam davant el darrer tret distintiu del poble gitano que els diferenciaria de la resta de persones: el seu mode de vida. Habitualment, i no es tracta d'un prejudici recent com es demostrarà a continuació, s'han associat els gitanos a la vagància, a l'engany i, en conjunt, a una mode de subsistència no caracteritzat precisament per la laboriositat.

Aquest és un mite especialment paradoxal ja que, de fet, es tracta d'un poble lligat molt estretament al treball. Seguint aquest criteri, de fet, a l'Est d'Europa s'han establert subgrups romanís en funció de l'ofici que ocupen (Martín, 2018). Els *kalderash* (calderers) treballen el coure, els *lovari* són ramaders i es dediquen a la cria i cura de bestiar, els *curash* són fabricants de coladors i sedassos, els *lingurari* (culleraires) treballen la fusta per a fabricar estris, els *ursari* (domadors d'ossos) es dediquen a l'ensinistrament d'ossos i altres animals per a l'espectacle i a més són ferrers i els *rudari* o *aurari* treballen a la mina. Fins al segle XIX, afegeix Martín (2018), existien els *vatrash* ("pertanyents a una llar") a Romania, esclaus que feien de criats domèstics ocupant funcions com mossos de quadra, barbers, cotxers o cuiners.

Són molts els oficis que arribaren a exercir, però les autoritats i la legislació antigitana contra ells expedida no els posaren les coses fàcils, escurçant, en la majoria dels casos, el ventall laboral al qual podien tenir accés. Treballaren en tot allò que se'ls va permetre, triant unes tasques o unes altres en funció de l'assentament prolongat o no en una mateixa vila.

Es veren obligats, generalment, a ser llauradors, jornalers o artesans per a la seva subsistència. Molts d'ells varen acabar havent de dedicar-se a demanar almoïna i, en els pitjors dels casos, a delinquir o comerciar amb mercaderia d'origen dubtós. No es pot saber en quina mesura aquestes activitats formaven realment part del seu mode de vida habitual ni quin va ser el percentatge de gitanos que les dugueren a terme, però, en qualsevol cas, "*aquestes pràctiques han estat les que han anat degradant la seva imatge col·lectiva davant la resta de la població i construint un estereotip que perdurarà molt de temps*" (Martín, 2018, p.55).

A la Península Ibèrica, els gitanos s'havien dedicat principalment al camp, com a llauradors o recol·lectors, però mai no havien tengut l'oportunitat de ser posseïdors de les terres que treballaven. El 1783, el monarca Carles III, amb una voluntat assimilacionista, permet que puguin desenvolupar qualsevol ofici amb les condicions d'assentar-se a una vila així com d'abandonar la seva llengua i vestit habituals (Martín, 2018).

Als registres censals dels quals es té referència del període comprès entre el 1783 i el 1785, es té constància de la multitud d'oficis que els gitanos arribaren a exercir. Entre els més comuns, hi ha registre de que hi va haver "*picapedrers, fusters, forners, botiguers, quincallers, sabaters, espartenyers, aiguadors, traginers, ferrers, serrallers, mariners, músics, carnissers, torers, ramblers o esquiladors*" (Martín, 2018, p.49) d'ètnia gitana durant aquests dos anys. Les polítiques assimilacionistes que des de la Corona es varen posar en marxa aconseguiren, aleshores, els seus propòsits.

Amb l'arribada a Espanya del procés d'industrialització, però, molts dels oficis que havien desenvolupat fins a aquell moment quedaren obsolets i aquell petit període de relativa integració dins la societat va arribar a la seva fi. Al segle XVIII se'ls va tornar a relegar a la feina en el camp. D'aquesta manera, les autoritats podien exercir un control més exhaustiu sobre aquesta població, ja que els obligava a assentar-se a un domicili fix a les viles i a abandonar altres ocupacions que requerien el desplaçament per la geografia. A més a més, així, el govern podia suplir el buit demogràfic d'algunes localitats que s'havia produït després de l'expulsió dels moriscos l'any 1609 (Martín, 2018).

Sergio Rodríguez (2011) evidencia la contradicció que suposava aquesta limitació que se'ls exigia quant al mode de viure, ja que se'ls va tornar a permetre únicament el treball de la terra però no se'ls va facilitar de cap manera l'entrada al món agrícola. Se'ls va arrebatat la possibilitat de posseir terres que podrien haver explotat molt profitosament de manera col·lectiva tenint en compte la seva estructura familiar.

Un altre ofici desenvolupat històricament per gitanos era el relatiu a la tosa. Aquest treball encaixava a la perfecció amb el seu mode de vida nòmada, ja que es desplaçaven per la geografia tonant bestiar boví i equí, del qual tenien molt de coneixement. Una vegada més, amb la voluntat de "contenir i castigar la vagància gitana", Carles III va promulgar el 1783 una Pragmàtica segons la qual aquest no podia ser l'únic ofici que duguessin a terme.

Aquest va ser un ofici molt lligat als gitanos fins al segle XX, tot i que, també, amb la irrupció de les noves tècniques i eines i la modificació del treball que va suposar la Industrialització, juntament amb l'afebliment del món rural en conjunt, es va anar abandonant progressivament una tasca que havia estat molt demandada anteriorment per la població. A alguns indrets, l'associació d'aquest ofici amb el poble gitano va ser tal, que en euskera, a part del mot *ijito* (gitano), també se'ls coneix amb el nom de *motzaille* (gitano o bohemí), que, literalment, vol dir "esquilador" (Martín, 2018).

Una altra ocupació molt lligada històricament als gitanos és la compra-venda, mercadeig o *chalaneo*, que començaren a desenvolupar, precisament, gràcies a l'ampli coneixement que tenien del món de la ramaderia. Ja des del segle XVI, es va intentar marcar disposicions legals que els dificultassin o, fins i tot, prohibissin aquesta pràctica, amb la intenció d'evitar que se seguissin desplaçant i s'assentassin a un lloc concret. Se'ls va prohibir l'assistència a mercats i fires i no podien tractar en cap activitat comercial de compra, venda o bescanvi de cap tipus d'animal.

Malgrat els constants intents durant segles d'acabar amb aquesta ocupació per part de les autoritats, el comerç continua essent a dia d'avui una de les activitats més desenvolupades pels gitans. Actualment, el *chalaneo* ja està pràcticament en desús a Espanya, però existeix un gran nombre de persones que es dediquen a la compra-venda de productes tèxtils als mercats, així com de vehicles a motor (Martín, 2018).

Aquest primer sector, el de la compra-venda de productes tèxtils als mercats, es troba també avui dia en decadència. L'entrada de marques i multinacionals que ofereixen preus molt baixos, com les firmes *Primark* o *Inditex* han guanyat terreny als gitans que fins ara s'havien guanyat la vida d'aquesta manera. Rebeca Santiago Heredia (2018), col·laboradora de l'*Asociación Gitanas Feministas por la Diversidad*, denuncia l'impacte que això suposa ja no només pel conjunt del poble gitano, sinó per a les gitanes en particular, ja que el desenvolupament d'aquesta activitat, assegura, suposa per a elles un empoderament:

“La venta ambulante es una pieza clave en la estructura económica de la sociedad española y ha permitido a los gitanos pero, especialmente a las gitanas, gestionar sus vidas sin tener que soportar la gitanofobia de ahí fuera, ser sus propias empleadoras y desempeñar una actividad laboral sin que nadie les esclavice ni les haga cambiar su manera de vestir o de hablar. Sin que nadie les desgitanice.”

En darrer lloc, un altre món que històricament s'ha vist lligat al poble gitano és el de la música. Segons Rodríguez (2011, p.48), aquesta ha estat sovint *“l'única sortida laboral socialment reconeguda que han tengut els gitans per a garantir el sosteniment de la seva família”*. Tant a Espanya com a la resta d'Europa, els gitans que es dedicaren a la música gaudien d'un estatus superior al d'altres que es dedicaven a altres oficis.

La música gitana espanyola recull influències de tots els territoris que travessaren fins a la seva arribada a la Península Ibèrica. Aquestes són índies, turques, balcàniques i gregues. També adaptaren, reinventaren i transformaren músiques populars. Es té constància, ja en el segle XV, de l'existència de manifestacions musicals en celebracions eclesiàstiques i nobiliàries (Martín, 2018).

La música relacionada amb el poble gitano que millor ha sobreviscut fins a l'actualitat és el flamenc, el qual es caracteritza per ritmes d'origen indi, melodies musulmanes i temes recurrents com el patiment, la persecució o la marginació (Martín, 2018). Si bé en l'actualitat els gitans que es dediquen al flamenc també gaudeixen, com segles enrere, d'un estatus menys marginal, existeix el mite o el tòpic de que *“tots els gitans són flamencs”*.

L'origen d'aquest gènere musical es remunta a finals del segle XVII, en temps dels Àustries, quan un gran nombre de gitans andalusos lluitaren a l'Exèrcit de Flandes. Els que

sobrevivien i retornaven al seu lloc d'origen ho feien amb una cèdula a la mà que demostrava els serveis prestats al Rei, permetent-los ser lliures pels regnes. Aquells que tornaren als seus anteriors oficis eren coneguts com “gitanos de Flandes”, i d'aquí esdevengué el mot “flamenc” associat a la seva música. No és que la seva música tengués el seu origen a Flandes, sinó que aquest gènere va néixer en un context d'un poble molt marcat per l'Exèrcit de Flandes.

4. Mestissatge i relació històrica amb altres ètnies

El poble gitano s'ha trobat dins la marginalitat gairebé des de la seva arribada a la Península Ibèrica. Ara bé, podríem trobar excepcions, com va ser el cas d'aquelles persones que varen passar desapercebudes amagant intencionadament la seva condició ètnica. També, tot i que com s'ha vist anteriorment, tornaren a ser perseguides, moltes altres pogueren gaudir d'una certa normalitat dins la societat en èpoques en què la legislació expedida contra elles tenia la voluntat de que assimilassin la cultura majoritària.

El que tradicionalment s'ha conegut com a “marginació” és el que avui dia es coneix com a “exclusió social” (Martín, 2018). L'exclusió social és el concepte oposat al “d'integració social”, implicant així una concepció social binària, en què un grup està “integrat” i, l'altre, “exclòs” de l'accés a drets de la ciutadania dins diferents àmbits (econòmic, cultural, educatiu, socio-sanitari, habitacional, personal, relacional i de ciutadania i participació), generant diverses formes d'exclusió de determinats col·lectius i influenciats per altres factors, com ara l'edat, el gènere o l'ètnia (Jiménez-Ramírez, 2012).

Veiem així com el concepte de marginalitat és canviant en relació al context en què es produeix. A dia d'avui, es mesura en funció de l'accés d'un individu o grup social als béns i serveis bàsics en tres dimensions: l'educació, la vivenda i els ingressos. Durant l'Edat Moderna, els motius de marginació han estat principalment la pobresa, la religió o la condició d'estranger (Martín, 2018).

Es pot parlar de marginació quan algú es troba “*fora de la societat establerta i de les seves normes, vivint al marge d'ella*” (Martín, 2018, p.56). Es podria dir que el poble gitano sí s'ha trobat històricament vivint dins aquest marge, però, a diferència d'altres grups ètnics com ara els jueus o els moriscos, no varen ser perseguits explícitament per una institució com la Inquisició. Dins l'àmbit religiós, varen ser considerats com un grup amb conductes que no encaixaven dins el mode de vida cristià, però no tengueren una adscripció religiosa realment definida i és per aquest motiu que no foren perseguits explícitament per la seva condició ètnica (Martín, 2018).

No obstant això, es varen establir disposicions específiques contra el seu poble. La més dramàtica de totes fou la Gran Batuda de 1749. Es produí, d'altra banda, una segregació (encara que més subtil que la que es va generar en relació als jueus o els moriscos) per les seves pràctiques considerades herètiques, la no coneixença de la catequesi i pel color de la seva pell (Martín, 2018).

El poble jueu fou expulsat dels territoris de la Corona el 1492, i és el principal motiu pel qual es creu que la relació o la convivència entre gitanos i jueus va ser bastant improbable (Martín, 2018). Després de la seva expulsió, alguns es convertiren al cristianisme, però es va donar menys d'un segle de possible convivència i, a més, els que quedaren ho feren amb un mode de vida molt diferenciat.

Sí es pensa, en canvi, que va tenir lloc una gran relació entre els gitanos i els moriscos, fins i tot de mestissatge. Per tal d'evitar la seva expulsió, molts moriscos es feren passar per gitanos. Conviviren dins aquesta marginalitat i foren perseguits per la seva condició associada, però aconseguiren evitar ser perseguits per la seva condició religiosa. Existia una èlit morisca burgesa, però foren els que ja es trobaven en situació de marginalitat els que es relacionaren amb el poble gitano (Martín, 2018).

Els motius que pogueren originar aquesta unió són molt concrets: en primer lloc, tenien un enemic comú, la societat castellana, de la qual es trobaven molt desarrelats. D'altra banda, les manifestacions musicals. En el moment en què els moriscos ja no poden participar a la processó del Corpus, el seu lloc l'ocupen els gitanos. Aquest darrer fet explica la influència de trets moriscos a la dansa i la música gitana (Martín, 2018).

Les autoritats se n'adonaren d'aquesta relació i la concebiren com a perillosa per a l'ordre establert. En un intent per controlar la situació, s'arriba a criminalitzar més els gitanos que els moriscos conversos i cerquen a consciència l'assimilació i control, orientat fonamentalment en la fixació d'un domicili i ofici fix.

5. Legislació antigitana durant l'Antic Règim

Al llarg de la història d'Espanya, les persones gitanes han estat objecte de més de 230 lleis i normes antigitanes (Jiménez, 2018, referenciant a Gómez Alfaro, 2009). Aquesta legislació que ha anat prenent formes més o menys agressives i penes més o menys punitives ha anat destinada a la persecució i fins i tot l'extermini del poble gitano. Les més suaus s'orientaren cap a l'assimilacionisme de la cultura i mode de vida general, amb el sedentarisme, generalment, com a objectiu, per a poder així exercir un control exhaustiu per part de les

autoritats d'un grup de població que era considerat conflictiu. Seguint aquesta línia, també s'ha intentat una distribució de la població gitana per la geografia com a mecanisme de dissolució cultural, per tal d'evitar nuclis poblacionals predominantment gitanos. Alguns errors històrics són el reflexe (i, en algunes ocasions, massa paral·lel) dels errors actuals.

Des del segle XV, varen ser objecte d'iniciatives legislatives. Amb l'arribada del Nou Règim Liberal, aclareix Sierra (2018, p.2), *“l'exclusió va deixar de ser preferentment legal per a convertir-se en una realitat socio-cultural de més difícil objectivació i denúncia”*.

Tenint en compte com el poble gitano ha arribat a l'actualitat essent encara un grup diferenciat amb un bagatge cultural propi, es podria dir que totes aquestes mesures legals l'objectiu de les quals era fer desaparèixer una comunitat no tengueren èxit, ja que no aconseguiren el seu propòsit. No cal oblidar, però, el mal que han arribat a fer a una ètnia perseguida i minoritzada d'una manera condemnatòria i explícita, així com amb més subtilitat a l'hora de crear o consolidar estereotips que encara ara se'ls associen.

El 1409 els Reis Catòlics promulguen la Pragmàtica de Medina del Campo, amb 250 providències explícitament antigitanes. Totes elles coincidien en tres aspectes: les persones no gitanes eren considerades com a tal si duien un mateix mode de vida, diferenciaven entre gitanos sedentaris i nòmades (essent aquests darrers pitjor concebuts) i la inclusió de les galeres com a destí condemnatòri per als homes fins el 1748 (Martín, 2018).

Fins el 1499, els gitanos havien gaudit d'immunitat en condició de pelegrins gràcies a les cartes d'assegurança i salvoconductes per part de la monarquia, la noblesa i l'Església. Se'ls estava permès el desplaçament pel territori, apel·lant també a una condició de refugiats que fugien del domini turc. Aviat, però, començaren a ser sospitosos d'activitats d'espionatge en favor del poder otomà (Sierra, 2018).

A partir d'aleshores, tenien l'obligació d'assentar-se a un domicili fix i integrar-se dins el món laboral o bé abandonar les terres de la Corona. No existeixen evidències de que s'arribàs a executar cap de les penes concretades per a l'incompliment d'aquestes normes, però s'estipulava que en el primer cas de desobediència, s'exerciria la pena d'assots i desterrament; en el segon, desterrament i tall de les orelles i, en el tercer, esclavitud perpètua (Martínez Dhier, 2007): *“[...] que den a cada uno cien azotes por la primera vez, que les corten las orejas y estén sesenta días en cadena y los tornen a desterrar, como dicho es: y por la tercera vez, que sean captivos de los que tomaren por toda su vida* (Primera pragmàtica contra el poble gitano emesa en 1499 pels Reis Catòlics).

Amb la intenció de superar les deficiències que havia demostrat l'anterior pragmàtica, Carles III publica una altra llei que afegia la pena de galeres per als homes d'entre 20 i 50 anys. També incloïa a persones no-gitanes que poguessin ser considerades com a tal pel fet de viure d'una manera considerada com a associada, amb penes inferiors per a aquest darrer grup respecte de l'altre (Martín, 2018).

Aquesta inclusió de persones no gitanes torna a fer un canvi durant el regnat de Felip II, que torna a discriminar els gitanos de la resta de marginats. També, equipara la condició de gitano a la de vagabund, però són considerats com a ciutadans espanyols i no de cap "nació estrangera" (Martínez Dhier, 2007). Aquest canvi en les disposicions legals probablement es va produir, diu Martínez Martínez (2004), perquè no es podia permetre un radical descens demogràfic, motiu pel qual tampoc va cedir a les pressions de persones de poder per a que fossin expulsats del regne. Resultava necessari en aquell moment el repoblament de territoris buits i cobrir files a l'exèrcit.

En aquest període es rebutja la idea de l'expulsió, però sí que s'expedeix una nova ordre que instava a l'expulsió d'aquells que no atendien a les normes. En aquest cas, es varen especificar aquells oficis als quals es relegava els gitanos: llauradors i cultivadors de la terra, i sota sota cap concepte una altra ocupació (Martín, 2018).

A finals del segle XVII i baix el regnat de Felip III, el procurador de les Corts Castellanes, Alonso de Ulloa, ordena l'expulsió dels gitanos "autèntics" per tal d'evitar la delinqüència. Felip IV, en canvi, considerà la incorporació legal dels gitanos a Espanya, descartant l'expulsió (Martín, 2018).

En un intent per eliminar tot el que tengués a veure amb els gitanos, el 1633 es contemplava una pena d'injúria a tota aquella persona que fes ús de la paraula "gitano" (Martínez Dhier, 2007). Lluny de tenir aquesta mesura la intenció de combatre l'estigmatització, consider que va ser més ben bé una proposta amb l'objectiu de desenvolupar un extermi identitari. Darrere de la desaparició d'una paraula, hi havia la intenció de fer desaparèixer amb ella el poble al qual feia referència.

Realitzar una expulsió tampoc era l'objectiu de Carles II que, en una tendència més assimilacionista, ordenà l'assentament dels gitanos en municipis de més de mil habitants. El 1965, es va reforçar el control sobre els que ja s'havien assentat i es va procedir a expulsar a totes aquelles persones que no havien fixat el seu domicili (Martínez Dhier, 2007). El cens els permetia viure en pobles de més de 200 habitants baix unes estrictes normes, amb amenaça de galeres, assots i desterrament (Martín, 2018).

Amb l'arribada dels Borbons es realitzen censos periòdics i més exhaustius per tal de controlar i integrar dins la societat un grup que consideraven com a problemàtic per a l'ordre. Es prohibeix qualsevol pràctica associada als gitanos (com la llengua i el vestit) i es torna a insistir en l'obligació de fixar el domicili i exercir determinats oficis (Martínez Dhier, 2007). Exemple d'aquest relatiu canvi de rumb és la del monarca il·lustrat Carles III, que va dur a terme un procés d'integració motivat pel fracàs de l'antiga legislació i pretèn diluir la cultura gitana dins la majoritària de la resta de la societat (Martín, 2018).

Algunes de les perspectives pedagògiques actuals podrien ser fruit d'aquesta mentalitat il·lustrada, en què es perd l'esperança en els adults i es focalitzen tots els esforços en "salvar" els infants. S'intenta que renunciïn a la cultura pròpia per a assumir la majoritària, concebuda com a la més acceptable, per a convertir-se en un futur en ciutadans pròspers i integrats dins la societat.

6. La Gran Batuda de 1749 o la Presó General de gitanos: un intent d'extermini

Es coneix amb aquest nom, Gran Batuda de 1749 o la Presó General de gitanos, l'episodi més negre de la història d'aquest poble. Va ser un intent d'extermini i, en paraules de Jiménez (2018), es va tractar probablement del "*primer intent de genocidi en la història de la humanitat*" (p.119).

En una sola nit es varen detenir entre de 9000 i 12000 persones gitanes el dimecres 30 de juliol de 1749 (Martín, 2018). Davant la ineficàcia de la legislació expedida contra ells durant segles i veient la impossibilitat d'integrar-los dins la societat sota els paràmetres que desitjava el govern, es va procedir a aquesta mesura desesperada per tal de mantenir l'ordre social establert. S'havia descartat també, en aquell moment, desterrar-los a les colònies de la Corona. Segons Casanova i Solanes (2014, p.68) "*la presó general dictada el 1749 va ser l'última baula, la més cruel i la que es pretenia definitiva en la llarga cadena de persecucions que van patir els gitanos als territoris de la monarquia hispànica*".

El bisbe d'Uviéu i governador del Consell de Castella en aquell moment, Gaspar Vázquez Tablada, va considerar que el comportament dels gitanos resultava perillós per a la resta de la població i per aquest motiu instava a la detenció de tots els homes, dones i infants gitanos per tal d'exterminar el gitanisme. La batuda va ser promoguda pel bisbe i organitzada pel Marquès d'Ensenada durant la regència de Ferran VI (Jiménez, 2018).

El dia assenyalat fou considerat com l'idoni per haver rebut el beneplàcit pontifici per a expulsar als gitanos dels llocs considerats com a sagrats i pel coneixement del domicili de

prop de 800 famílies gràcies a les dades que s'havien recollit al cens amb l'operació de reassentament del 1717 (Martín, 2018). Aquesta operació s'havia de desenvolupar per part de les forces de l'exèrcit de manera simultània a tot el territori per tal de no aixecar sospites i evitar que els futurs reus es poguessin anticipar i fugir. Afegeix Martínez Dhier (2007), que la simultaneïtat i el "factor sorpresa", en un dia i hora determinats, de les detencions també estaven motivats per a evitar, com es va fer en ocasions anteriors, que es refugiassin en el dret d'acollida en sagrat o la immunitat eclesiàstica total de les seves respectives localitats.

La intenció del Marquès d'Ensenada era arrestar a totes les persones gitanes que vivien al territori i confiscar i subhastar els seus béns per a finançar l'operació. Els homes passarien a substituir als peons de construcció de la marina i, les dones i infants, serien recluits a dipòsits-presons. Varen obtenir una absolució excepcional les gitanes que havien format un matrimoni mixt amb un home no gitano (Martín, 2018). Amb tot, l'ordre expedida per a totes les autoritats sentenciava la detenció de tots els gitanos sense fer excepcions per sexe o edat.

Aquella nit es va procedir a envoltar els diferents barris on es tenia constància que residien persones gitanes. Molts d'ells foren capturats sense exercir força ni oposició, quan les autoritats es limitaren a citar-los a les oficines del corregiment. La majoria de detencions, de fet, s'aconseguien exercir amb aquest procediment a partir dels registres del cens (Martínez Dhier, 2007). Es podria dir, aleshores, que els més perjudicats foren aquells que es trobaven assentats en una residència fixa i en un procés avançat d'assimilació, atès que eren sobre els quals les autoritats havien pogut exercir un control més exhaustiu.

Un cop més, els intents legislatius per controlar o fer desaparèixer el poble gitano foren insuficients i ineficaços. Es varen produir problemes de logística. L'exèrcit no comptava amb suficient personal, existències ni capacitat per donar abast a un nombre tan elevat de presos. La iniciativa de que les dones fessin feina als dipòsits, creant així centres fabrils autofinançats, va fracassar. El destí dels homes planificat per l'ordre tampoc va assolir els objectius marcats, ja que, en la seva gran majoria, aquests no comptaven amb una especialització laboral (a excepció dels ferrers) i es requeria una vigilància que el personal no podia proporcionar vists els nombrosos intents de fuga que s'havien produït (Casanova i Solanes, 2014). En afegit, molts dels béns requisats amb la subhasta dels quals es pretenia finançar l'operació eren de poc valor o s'havien fet malbé.

Els problemes sorgits es varen anar resolent fent recular l'aplicació de l'ordre original. La primera mesura que es va adoptar va ser indultar totes aquelles persones que es trobaven en un procés avançat d'assimilació i exercien un ofici permès, maldament les autoritats tenien la

instrucció de vigilar-los d'aprop i evitar que se separassin dels seus domicilis. També es varen alliberar totes les persones no gitanes que havien estat detingudes pel fet d'haver adoptat, parcialment o total, un mode de vida considerat com a associat sempre que complissin dues condicions: estar casats legítimament i verificar que no eren gitanos "autèntics" a través de declaracions de les autoritats religioses de la seva mateixa localitat. Quant a les persones que continuaren captives, es va intentar rentabilitzar-los enviant-los a realitzar treballs forçosos a obres públiques, sota pena de mort si intentaven fugir, tot i que no es va arribar a aplicar aquesta pena o, almanco, no es troba documentada (Martínez Dhier, 2007).

Vuit anys més tard de l'inici de l'intent d'extermini, atenent a totes les dificultats amb què es va trobar el poder per a abastir els seus propòsits inicials, es va prohibir l'admissió de més sol·licituds per a continuar alliberant presos. Dos anys abans, el 1754, es va rebutjar el suggeriment del Duc de Caylus, capità general de València, de dur a terme un alliberament massiu o enviar els reus a Amèrica per pal·liar les dificultats amb les quals es trobaven les autoritats de fer complir les ordres per una manca de mitjans (Martín, 2018).

Amb la successió del tron per part del germà de l'anterior monarca, Carles III, el 1759, té lloc un gir en els esdeveniments amb un cert penediment per les injustícies comeses contra el poble gitano (Casanova i Solanes, 2014). Ordena, aleshores, l'alliberament escalonat de totes les persones que encara es trobaven captives i encarrega al Consell de Castella la comunicació de la decisió. Dos anys després, i 16 després de l'inici del genocidi, pretén agilitzar el procés de reassentament i ordena l'alliberament i retorn de tots els presoners als seus domicilis (Martín, 2018),

La llei de Carles III *"va ser la primera normativa que iniciava el camí en el sentit invers (el de la persecució i extermini) perquè, si bé era també terriblement discriminatòria, va permetre els gitanos decidir sobre el lloc de residència. Va tenir un significat transcendental perquè va permetre els gitanos, després de segles, transitar més o menys lliurement"* (Casanova i Solanes, 2014, p.63). En aquest punt es posa fi a aquest episodi, deixant tot un poble amb les terribles conseqüències que se succeïren al captiveri i injustificat maltractament de milers de persones gitanes innocents.

7. Transició de l'Antic Règim a l'Estat Liberal (segle XIX)

Al segle XIX té lloc una creació d'estereotips i prejudicis i una consolidació dels que ja existien aleshores. Amb l'era del Romanticisme, es produeix una idealització de tot allò gitano per la radical llibertat que s'atribuïa a aquest poble. Les dones eren concebudes com

éssers orientalizats, quasi “salvatges”, belles i seductores. Els homes eren caracteritzats com a bandolers castissos amb una masculinitat superlativa, representant una estètica, que alguns autors cataloguen com a “gitanofília”, reflectida sobretot a l'art pictòric, el teatre, la literatura, la música i la moda (Sierra, 2015).

La visió romantitzada que des de l'alteritat es va col·locar sobre la cultura gitana i es va plasmar a l'art va permeabilitzar al concepte que la societat té de la mateixa fins i tot en l'actualitat. Si bé aquesta és una visió notòriament més positiva que la d'associar-la a la delinqüència i la conflictivitat, no deixa de produir-se la reducció a l'estereotip de tot un grup cultural heterogeni.

Aquest va ser l'inici de la creació d'una identitat nacional espanyola identificada amb la cultura gitana. Aquesta nova conceptualització coincideix en el temps amb la Guerra d'Independència i, segons Martín (2018), potser es va produir per la necessitat d'exaltar una cultura contraposada i antagònica a la francesa. Malgrat les conseqüències que hagi pogut generar sumant a l'ideari general que es té sobre els gitanos, aquest fet podria haver estat ocasionat també per una senzilla qüestió de moda dels joves com a forma de disputa generacional front l'ordre i valors dels seus majors.

Alguns gitanos continuen amb petits robatoris per a la seva supervivència en aquells anys, sobretot d'aliments. D'altres, no participen en actes delictius i també els rebutgen, però sovint accepten part del botí per les poques oportunitats que els brinda la marginalitat. La gent del camp, víctima habitual d'aquests robatoris de la seva collita, comença a queixar-se i les autoritats no tardaran en establir mesures legislatives.

Seguia vigent la llei de Carles III que havia marcat el principi d'una etapa més afavoridora per als gitanos. La Constitució de Cadis de 1812, els considerava ciutadans espanyols (Martínez Dhier, 2007), incloent a aquells que no es trobaven assentats i amb un domicili fix, que històricament havien estat més perseguits que els primers.

No va tardar en promulgar Isabel II la *Ley de Vagos* en el 1845, a partir de la qual els gitanos passaven a ser considerats com a condició de tipus penal. Aquesta disposició, concreta Casanova i Solanes (2014), es centrava principalment en els gitanos que es dedicaven a la tracta de cavalls. Dos anys després, amb la Reial Ordre de 1847, es va decretar l'obligació de portar un document identificatiu dels animals, juntament amb la documentació d'identitat personal, on hi aparegués un enregistrament inventari de les compres i les vendes. Ja cap a finals de segle, el rei Alfons XII va mantenir aquesta darrera ordre per a tots els tractants de cavalls, gitanos o no.

Tant la *Ley de Vagos* d'Isabel II (1845) com la Reial Ordre de 1847 poden considerar-se antecedents directes de la futura *Ley de Vagos y Maleantes* que es va promulgar durant la Segona República, el 1933, i es va mantenir vigent durant l'etapa franquista.

Si bé aquest període es podria considerar com a més lax a nivell legislatiu en relació amb els anteriors, aquesta no serà una qualitat atribuïble a la totalitat del territori. En els territoris forals del País Basc i de Navarra, es va continuar expulsant als gitanos aliens al sotmetiment de la disciplina social, tot i que la Cort Reial s'havia pronunciat en contra (Casanova i Solanes, 2014). A diferència de l'equiparació legal dels gitanos a la resta d'espanyols que fa la Constitució de Cadis de 1812, els gitanos eren considerats estrangers i no bascos i se'ls va impedir, al llarg de tot el segle XIX, l'admissió dins el senyoriu, dificultant el seu veïnatge sovint fins a impossibilitar-lo (Martín, 2018).

El debat sobre l'expulsió de la "raça gitana vagabunda" torna a produir-se en 1868. Els vilatans segueixen tenint tracte amb ells per l'activitat laboral (compres i vendes de ramat i bestiar, etc.) i la integració d'allò gitano dins el folklore relaxaren en gran mesura l'ambient, però un cop més, tenia molt més pes tot el negatiu.

Els gitanos són acusats de postulació, merodeig i rapinya (Martínez Dhier, 2007) i les autoritats tornen a posar tots els seus esforços en sometre'ls. Es torna a posar èmfasi en la necessitat d'assentar-los a un domicili fix, emprar-los a obres públiques i en millorar la seva conducta moral i hàbits.

La millora de la seva moral, que es considerava corrompuda, va ser una tasca assumida principalment per l'Església. A les zones rurals, els pàrrocs duen a terme una missió evangelitzadora amb l'apropament dels gitanos al baptisme i a la contracció de matrimonis cristians. Fins el segle XX, es va considerar com a delictes la convivència de parelles que no havien estat casades per l'Església Catòlica (Martín, 2018).

8. La Guerra Civil Espanyola (1936-1939): implicacions i personatges destacables

La Guerra Civil Espanyola va ser el capítol més tràgic de la història d'Espanya al segle XX, antecedent directe i causa de la posterior dictadura franquista. La societat es va posicionar a un bàndol o un altre no just en funció de la seva ideologia, ja que, en moltes ocasions i per a moltes persones, aquesta no estava prou definida abans d'esclatar el conflicte. Sovint els factors de més pes en aquest posicionament foren més simples, com ara el lloc de residència en el moment de l'alçament, el context personal o fins i tot l'ocupació, com fou el cas de tots els

militars que no se sublevaren i lluitaren al bàndol republicà per considerar la legitimitat de la constitució i el model d'Estat al qual havien jurat lleialtat.

Quant al poble gitano, n' existeixen poques referències durant aquest conflicte en relació a la quantitat d'estudis que s'han realitzat al voltant de la guerra. Se sap que, com a grup humà, no es lligaren específicament a cap bàndol. Probablement aquella fou una guerra que no varen concebre com a seva i per la qual no trobaren el sentit a participar-hi activament. Bustamante Santiago (2016), en una anàlisi que realitza sobre fonts orals durant el conflicte, inclou els següents testimonis que, consider, expliquen molt clarament aquesta postura de no-implicació: "*Mi mamá decía que estos payos ¡lo que nos han buscao!*" és el que contesta una dona gitana quan li demanen el que recorda de la guerra (*Voces de la memoria, Mujeres gitanas en G.C*, 2010, p.25; citat per Bustamante Santiago, 2016). Un altre testimoni de la guerra, afirma "*No se sabía quién era rojo, quién era franquista, el gitano no se mete en política. Quieren vivir una vida pacífica... trabajar... felicidad...*" [*Gitanos de Aragón* (Fandos, estella, 2001), citat per Bustamante Santiago, 2016, p.25].

Tot i no haver-se involucrat definitivament a cap dels fronts, molts trets del mode de vida dels gitanos encaixen en els marcs conceptuals ideològics que s'hi enfrontaren. Segons Martín (2018), el seu sentit sòlid de la comunitat és superior al dels comunistes; coincident amb el marc anarquista, compten amb un notori caràcter apàtrida, anticapitalista i independent i, ja en aquells moments, manifestaven una devoció religiosa equiparable a la dels carlistes.

Els que sí anaren a files, havien de dissimular la seva condició ètnica per tal d'evitar perjudicis en una situació que ja els era prou complicada i perillosa. A causa dels bombardejos, varen desaparèixer registres parroquials. Es té constància de que moltes persones gitanes varen procurar una "invisibilitat voluntària" (Tur, 2019) aprofitant el caos propi d'un context bèl·lic. Es varen canviar el llinatge per tal d'evitar ser enrolats. També moltes famílies evitaren inscriure els seus fills al cens o els enregistraren amb un nom femení pel mateix motiu, com Trinidad o Consuelo.

Si bé la seva situació de marginalitat condicionava un cert desinterès per la política, es veren igualment afectats per les conseqüències de la guerra. Si més no, les patiren en un sentit més dramàtic que la resta de la població, atès que una guerra "que no era la seva" incrementava encara més les dificultats amb les quals havien conviscut fins aleshores i els feia més vulnerables davant el rebuig social històric.

En definitiva, no reberen cap tracte de favor per cap dels dos bàndols. S'ha de tenir en compte que l'antigitanisme, així com el masclisme o l'homofòbia, es trobaven dins el marc

ideològic d'aleshores de manera transversal en ambdues postures, tot i que la reticència al canvi i el conservadurisme que caracteritzen la dreta feren que es manifestàs de manera més explícita en el bàndol nacional.

Foren expulsats per nacionals sublevats però també per republicans d'esquerres, i es veren víctimes del mateix mode dels passejos, la fam i de l'exili. El desastre econòmic de la guerra i la posguerra va perjudicar també les seves activitats comercials. Molts dels que s'exiliaren, foren víctimes del nazisme a Europa, de la reclusió a camps d'extermini i la condemna a la realització de treballs forçosos (Martín, 2018). En addició, la *Ley de Vagos*, aprovada durant la Segona República el 1933, que va sobreviure a la guerra i va continuar vigent durant el franquisme, va accentuar el control que les autoritats ja exercien sobre ells (Martínez Dhier, 2007).

Com s'ha comentat anteriorment, el poble gitano, com a grup humà, no es va mostrar afí a cap dels bàndols enfrontats durant la Guerra Civil Espanyola. Destaquen, no obstant això, algunes persones que sí que s'hi varen implicar a títol individual, fins i tot amb una presència i representativitat militant molt considerables. És el cas de, al bàndol nacional, els coneguts com "El Pelé" (Ceferino Jiménez Malla) i "La Canastera" (Emilia Fernández Rodríguez). A la resistència o bàndol republicà, militaren personatges destacables com Mariano Rodríguez Vázquez (Marianet) o Helios Gómez.

Tant el cas d'*El Pelé* com el de *La Canastera* no se deuen a l'afiliació ni a la convicció política, sinó a una qüestió de condició religiosa. En paraules de Tur (2019), "*varen ser víctimes de l'arbitrarietat en un context hostil a la religió catòlica i, per suposat, la seva condició de gitanos no va jugar precisament al seu favor*".

Ceferino Jiménez Malla, conegut com *El Pelé* (1861, Osca) va ser un personatge molt lligat a l'Església. Es dedicava a la tracta de cavalleries, com així ho feien molts gitanos en aquells moments (Tur, 2019). Va ser empresonat, durant dues setmanes, pel bàndol republicà per defensar el sacerdot del convent de les Capuchinas (transformat en presó) amb 15 persones més (Martín, 2018). Els milicians oferiren el indult a Ceferino amb la condició de que renegàs de la seva fe. Davant la seva negativa, va ser afusellat al cementiri de Barbastro als 75 anys i les seves restes fo-

Figura 1: Ceferino Jiménez Malla, *El Pelé* (Bustamante Santiago, 2016, p.149)

ren dipositades a una fosa comú. Va ser beatificat per Juan Pablo II (Bustamante Santiago, 2016).

Emilia Fernández Rodríguez, *La Canastera* (Almería, 1914), va ser declarada màrtir l'any 2017 (Martín, 2018), convertint-se en la primera dona declarada com a tal en tot el món (Tur, 2019). Durant el conflicte, el Comitè Revolucionari expulsa tots els gitanos del poble on residia, Tíjola. El 1938 és detinguda per intentar evitar el reclutament del seu marit, Juan Cortés, amb el qual s'havia casat pel rite gitano, i ingressa a la presó estant embarassada. Allà, es refugia en la fe cristiana i és tancada a una cel·la d'aïllament davant la negativa de delatar al seu catecista, a canvi de l'alliberament del seu marit, quan la sorprenden resant el rosari. El 1939, dona a llum i mor dues setmanes després per infecció i broncopneumònia (Martínez, 2018).

Les persones gitanes que es varen involucrar en la Guerra a títol individual, indica Tur (2019), se sentiren generalment més atretes per la ideologia anarquista que per qualsevol altra. Mariano Rodríguez Vázquez, conegut com Marianet, va ser secretari general de la CNT i va ser secretari, també, del Consejo General del Movimiento Libertario a França durant l'exili (Bustamante Santiago, 2016).

Figura 2: Mariano Rodríguez Vázquez, Marianet (Bustamante Santiago, 2016, p.151)

Va ser criat a un hospici i es va veure involucrat en actes delictius de petits robatoris per a la seva subsistència, com haveren de fer moltes persones gitanes en condició de marginades per a sobreviure

(Martín, 2018). Durant la seva reclusió a presó, es va emparar de la ideologia anarquista, amb la qual es va sentir molt identificat i es va desarrelar en gran mesura de la seva cultura. Molt involucrat amb la causa llibertària i amb l'alfabetització ideològica de la nova militància, va intentar unir grups minoritaris antifeixistes abans d'arribar la Revolució Social. Va ser molt criticat pels seus mateixos camarades per ser partidari de prioritzar la fi de la guerra i la final de l'avanç sublevat sobre l'impuls i culminació de la revolució. Es va exiliar a França el 1939 i, segons la versió oficial, es va ofegar al riu Manre. Va ser gràcies a Marianet que es conservaren, fins a l'actualitat, 21 capsos amb 106 paquets d'arxius de la CNT que s'enviaren a Anglaterra l'11 de maig de 1939, signats a nom seu per a evitar possibles reclamacions per part del règim franquista (Tur, 2019).

El personatge gitano més destacable d'aquest període és, sense cap dubte, Helios Gómez. El seu compromís militant i el seu art anaren fortament lligats a un empoderament i una reivindicació de la seva gitanitat. Aquest artista i empoderat revolucionari apel·lava a la inclusió dels gitans a la que ell considerava una lluita per la llibertat. Duia, en

Figura 3: Helios Gómez (Sierra, 2015, p.20).

paraules de Tur (2019), *“la pistola al cinturó per combatre i en la mà el llapis”*. Denunciava els estereotips associats a la seva cultura i la mala concepció que la societat tenia del poble gitano. A una entrevista que va concedir al semanari Crónica el 18 d'octubre de 1936, declarava:

“Los gitanos son víctimas en España de una injusticia tradicional. Se les ha hecho una atmósfera de pintoresquismo, de picardía, de un falso casticismo de pandereta. Hay quien no concibe al gitano sino como un ente arbitrario y enredador, o un motivo de diversión para la “juerga.” No se quiere reconocer que los gitanos tienen la categoría de una raza conservadora casi en su pureza aborigen; una raza como la judía o la árabe, tan capacitada como cualquier otra para el trabajo, para el arte y para las concepciones ideológicas” (Tur, 2019).

Aquests prejudicis els considerava com el resultat d'una ideologia endarrerida com era l'espanyola, i veia a la URSS l'horitzó d'un nou model de societat avançada (Sierra, 2015). A la mateixa entrevista abans esmentada, definia amb la següent declaració quina havia estat la seva impressió sobre la societat russa envers els gitans: *“En Rusia, el gitano, considerado individuo de una raza tan apta como todas para las actividades sociales, tiene una categoría política y social igual a la de todos. Esto es lo que hay que conseguir en España”* (Tur, 2019).

Helios Gómez, gitano sevillà de pares extremenys, va néixer a Triana el 1905, on els gitans tenien una gran fama per la seva habilitat amb les mans en la confecció de senalles i el treball del metall. Es va dedicar a la pintura i va treballar a la Cartuja de Sevilla com a pintor de ceràmica. També assistia a cursos de dibuix lliure a l'Escola Industrial i al Museu de Sevilla, on va exposar il·lustracions que havia realitzat per a contes i altres dibuixos (Martín, 2018).

Va ser empresonat en nombroses ocasions i es va exiliar a diversos destins (França, Holanda, Alemanya i la URSS). Després de la caiguda de la dictadura de Primo de Rivera a Espanya, el 1930 Helios Gómez torna i s'instal·la a Barcelona. Fins aleshores, la seva militància havia estat anarcosindicalista, però a la seva arribada a Barcelona es va traslladar

cap al comunisme. Era l'intermediari entre el Sindicat de Dibuixants Professionals del Partit Comunista i el comissariat polític de la UGT (Sierra, 2018).

Durant la Guerra Civil, va lluitar al front de Guadalajara a Madrid i al d'Andújar a Jaén. A les queixes d'un sector dels seus inferiors, es va sumar l'assassinat per la seva part d'un capità del seu mateix exèrcit, raons per les quals va acabar per ser expulsat (Martín, 2018).

El 1938 torna a l'anarquisme militant com a milicià de l'antiga divisió de Durutti, la 26a, amb la qual passa a França l'any següent. Quatre anys després, torna a Barcelona, on continua treballant en la propaganda política clandestina fins a la seva mort el 1956 (Sierra, 2015). Va ser empresonat per aquesta tasca a la Prisión Modelo de Madrid, on va deixar pintats uns murals a la capilla de la 4a galeria coneguda com "*La Capilla Gitana*" (El País, 7 de maig de 2017).

Figura 4: Fragment del mural d'Helios Gómez a una cel·la de la Cárcel Modelo de Madrid (El País, 7 de maig de 2017)

9. Del franquisme a la democràcia

La fi de la Guerra Civil Espanyola marcà l'inici d'una següent etapa molt fosca també per a gran part de la població. El període de postguerra i el començament del règim franquista totalitari va empitjorar les condicions de vida de les persones més desfavorides. Les que ja vivien en condició de marginats, com era el cas del poble gitano, eren grups més vulnerables a les condicions de la postguerra i patiren una persecució, control i repressió més intensos. Els que aconseguiren escapar veient en l'exili, fora de les fronteres espanyoles, un nou horitzó d'oportunitats, es trobaren en molts de casos amb la persecució i reclusió a camps de treball i extermini nazis.

A nivell legislatiu, ja en l'any 1937, abans de la fi del conflicte, a la zona sublevada es va redactar un projecte de Codi Penal ampliant la encara vigent (i durant tota l'etapa franquista) *Ley de Vagos y Maleantes*. Al seu article 2n, que pretenia tenir un control sobre les persones que falsejaven la seva documentació, no la portaven al damunt o no tenien domicili fix, es feia una referència implícita a les persones gitanes. S'estipulava una pena de "reclusió major" per a qui es casàs amb un individu de "raça inferior" (Martínez Dhier, 2007). Cal destacar que, en aquells moments, fora dels territoris colonials, la societat majoritària no convivía amb cap altra ètnia diferenciada que no fos la gitana.

El 14 de maig de 1942, l'Ordre de Reglament de la Guàrdia Civil esmentava els gitanos, en aquest cas de manera concreta, a tres dels seus articles. L'article quart ordenava la vigilància dels gitanos, els seus documents, la seva vestimenta, el seu ofici, el destí i el motiu dels seus viatges. L'article cinquè, atenent als seus desplaçaments, instava a prendre tota la informació pertinent amb la voluntat d'evitar robatoris als vilatans de les rodalies. En darrer lloc, el sisè, ordenava la detenció de les persones gitanes que no duguessin al damunt la patent d'Hisenda per a exercir la indústria de tractaments de cavalleries (Correas Redondo, 2009, p.292), una de les ocupacions més desenvolupada per aquest grup. Aquests articles no foren derogats fins al juliol de 1978, gairebé 3 anys després de la mort del dictador, quan el diputat gitano d'UCD Juan de Dios exerceix pressió per a la seva supressió (El País, 21 de juliol de 1978).

Durant la dictadura es produí també un racisme explícit per part dels criminòlegs franquistes, admiradors de les teories del nazisme sobre criminologia biològica. Valentín Guerra i el Doctor Echaleco y Canino, ambdós experts teòrics afins al règim, consideraven la delinqüència i la criminalitat associada al poble gitano com a qualitats innerents i biològiques a la seva raça (Martín, 2018). Correas Redondo (2009, p.292), esmenta el que deia un document de l'administració penitenciària espanyola el 1951: "*Yo hablo aquí del gitano errante y ladrón, enemigo de la propiedad; de ese gitano que se cree en el derecho de desvalijar. El otro gitano, el gitano emancipado, el gitano elevado a la jerarquía de ciudadano por haber entrado dentro de la Ley, este gitano ya no es gitano, ha perdido su gitanería*". Se nota a l'afirmació que, per a les autoritats, l'únic que significava ser gitano era ser delinqüent, funcionant aquestes dues condicions com a sinònims socials i legislatius.

El novembre de 1939, es realitzaren batudes per part de l'exèrcit amb intenció d'internar-los a centres de reclusió. El motiu d'aquesta persecució era la voluntat de protegir a la resta de la població d'un possible contagi de tifus, malaltia de la qual se'ls feia responsables (Martín, 2018).

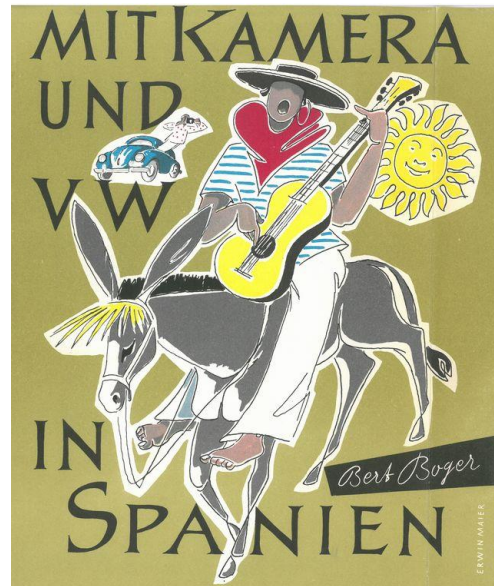
El cas de repressió de les dones gitanes fou probablement el més dramàtic. Tomasa Cuevas (1983), víctima de la repressió franquista i empresonada durant anys en duríssimes condicions per la seva militància i idees polítiques, realitza després de la caiguda del règim, a *Mujeres de las cárceles franquistas*, un treball d'entrevista a dones que passaren per experiències semblants a la seva, fent un recull de nombrosos testimonis. Les gitanes, diu Cuevas, a les presons foren víctimes d'una triple repressió: per dones, per gitanes i per republicanes (o el que podria significar el mateix: no mostrar-se afins al règim).

En aquell moment, una sola denúncia per part d'una autoritat era suficient per a fer efectiva l'ordenança de la detenció d'una dona gitana i, a més, no eren considerades com a preses polítiques, sinó com a preses comuns. Una pràctica habitual per part de les autoritats per a humiliar a les dones republicanes, com era rapar-les els cabells, suposava més humiliació per a les gitanes per la simbologia que el seu cabell significava per a elles i per a la seva cultura. Bustamante Santiago (2016, p.103) recull el següent testimoni d'un home gitano anomenat Pedro:

“Con guerra y sin guerra... la guardia civil les dice: a las gitanas os gusta el pelo largo, entonces había una prima y como estaba embarazada la dejaron allí, les cortaron el pelo, por aquí (señala por encima del hombro con la mano), a mi cuñáica; a la María; ... a muchas, a la mujer les echaban los caballos encima o las ponían a limpiar los retretes.”

Si bé el control social i la repressió que s'exercia contra el poble gitano era la norma, el franquisme va elevar la imatge gitana a símbol nacional d'una manera semblant a la que va tenir lloc durant el segle XIX amb els corrents artístics romàntics i filogitanos. Amb una intenció d'ús promocional de la seva cultura i utilitzant el reduccionisme cultural a l'estereotip, es va exaltar el gitanisme per a crear una identitat cultural nacional que, a més, pogués aportar beneficis econòmics al sector turístic.

L'apropiament cultural per part de l'Estat amb intencionalitat promocional i econòmica va perjudicar, i perjudica, la convivència multicultural. En paraules de Sierra (2015, p.12), *“tots ells s'ocupen de com allò gitano s'incorpora i serveix al discurs nacionalista i no de com les imatges sobre els gitanos els afecten assignant-los una identitat col·lectiva estereotipada”*.

Figura 5: Bert Boger y Anton Dieterich, *Mit Kamera und VW in Spanien*, 1955 (llibre de viatges, coberta Erwin Maier)

D'una manera menys massiva en comparació amb altres règims totalitaris contemporanis al franquisme, com va ser el cas del nazisme, els camps de concentració varen ser una realitat al territori espanyol i es mantingueren operatius durant la dictadura tant a les zones colonials com a la Península Ibèrica (Martín, 2018). El règim ho va justificar, o, dit d'una altra manera, “maquillar”, amb la Llei de perillositat Social, que es va aplicar indiscriminadament contra el poble gitano.

A mitjans del segle passat, les tasques desenvolupades fins aleshores pels gitanos començaren a quedar obsoletes. Es va produir una emigració massiva del camp a les ciutats en un intent per trobar noves oportunitats laborals i un accés a una vida més digna. Per a donar abast a un canvi demogràfic es construïren multitud de barris als extraradis de les grans ciutats. Els gitanos ocuparen en aquell moment l'espai que havia estat habitat anteriorment per altres persones no gitanes que havien aconseguit un cert ascens social i una millora de la seva situació econòmica. Neix, llavors, un fenomen conegut com a barraquisme (en castellà, “*chabolismo*”).

Sugranyes (2011, p.29) explica la definició que l'ONU té per a aquest tipus d'assentament:

“ONU-Hàbitat (2003) defineix el barraquisme-slumbidonville com la situació d'una llar radicada en un assentament informal que representa un grup d'individus que viuen sota un mateix sostre en una àrea urbana i que no tenen una o més de les següents condicions: accés a aigua potable i a sanejament, durabilitat de l'habitatge, àrea suficient per viure i seguretat de la tinença, o sigui els principis del dret a l'habitatge adequat.”

Davant aquest nou context, l'Església Catòlica realitza un canvi de paradigma estratègic envers la marginalitat, fins aleshores més repressiva, ara orientat cap a la beneficència i la caritat. Els seus objectius eren acabar amb el comportament associat que caracteritzava a les persones en situació de pobresa, de “vida llibertina” i “moral relaxada” (Martín, 2018).

L'obra social de caràcter evangelitzador i paternalista del catolicisme motivarà que cap a la segona meitat del segle XX, molts gitanos trobin el seu lloc en la fe de l'Església Evangèlica de Filadèlfia i adoptin la seva doctrina, sovint coneguda amb el nom de “*el culto*”. Els oferia una nova manera d'experimentar la fe amb molta més concordança amb el seu mode de viure. Els proporcionava més llibertat de manifestació i un espai d'empoderament dels gitanos com a pastors (Samper, 2002).

Després de la caiguda del règim franquista, a mitjans de la dècada dels anys 70 comencen a sorgir associacions gitanes. Amb l'objectiu de respondre a les necessitats bàsiques de la seva comunitat, aflora un moviment associatiu i reivindicatiu per a drets com la vivenda, el treball i l'accés a la sanitat o a l'educació. La ineficàcia parcial o total per a assolir els objectius que aquestes institucions es proposaven, denuncia Jiménez (2018), està relacionada al fet de que sovint foren (i són) dirigides o liderades per persones no gitanes, per la qual cosa les mesures que prenen cauen en el paternalisme. Martín (2018), hi afegeix les problemàtiques que sovint esdevenien a causa de les rivalitats entre diferents associacions per qüestions familiars, dificultant una tasca conjunta i unitària.

Durant la transició, el 20 de febrer de 1976, es va estrenar el manifest *Camelamos naquerar* (en romaní, “volem parlar”) a la Universidad de Granada. José Heredia i Mario Maya el varen impulsar amb l'objectiu d'obrir un espai d'empoderament. Es tractava d'un espectacle musical i teatral que pretenia denunciar la persecució històrica al poble gitano. Es va representar fins a l'abril de 1977 i va recórrer la geografia des de Granada fins a París. Els autors de l'espectacle es varen veure amenaçats en nombroses ocasions i les seves actuacions també foren boicotejades per grups d'extrema dreta com el Partido Racial Democrático. Es va arribar a l'extrem, en una ocasió, de cancel·lar l'esdeveniment a Algeciras per part de les institucions públiques (Azzareli, 2017).

Amb la dècada del 80, apareixen dos fenòmens als quals s'haurà d'enfrontar la societat espanyola en general i, particularment, el poble gitano: la droga i el conflicte d'independència basc. ETA duia a terme una política independent per a combatre el tràfic de drogues i va amenaçar i atemptar contra persones gitanes a les quals s'acusava de participar en aquest negoci

(El País, 19 de gener de 1991), actes que, per altra banda, es varen utilitzar per a qualificar de racista a la banda terrorista.

La política d'aleshores no va saber donar una resposta adient a la drogodependència, així que el problema es va acabar traslladant cap als barris més humils de l'extraradi, agreujant encara més un context dominat per la pobresa i la precarietat. Els gitanos patiren directa o indirectament les drogues, ja sigui per les conseqüències de l'addicció (com moltes altres famílies no gitanes en aquells moments) o per l'estigma negatiu a ells associat, que se va seguir alimentant.

A tot l'Estat succeïren situacions tan tenses i conflictives com la que va tenir lloc l'estiu de 1980 al barri de Carrero, Hernani (Guipúzcoa). Diverses famílies gitanes s'hi instal·laren i aviat varen començar a haver queixes per part dels veïnats. El 17 de juliol de 1980, el diari El País relatava a un reportatge el següent:

“Entre cuarenta y cincuenta gitanos residen en Hernani desde hace tres años. Después de deambular por los alrededores se instalaron en una antigua nave industrial, completamente destartada, en la que entra el viento y el agua por todas partes. Allí habitan tres familias, una veintena de niños. A cien metros, en una villa abandonada, otro grupo más pequeño. Viven del cartón que recogen, «porque ahora los tiempos son malos y la gente ya no tira a la basura ni chatarra». De cuando en cuando alguno de los jóvenes consigue un trabajo, que siempre dura poco.”

Els fets tornaren mediàtics i un conflicte inicialment social es va traslladar fins a l'escenari polític. L'alcaldia (Herri Batasuna) va suggerir l'expulsió del barri d'aquestes famílies i l'oposició socialista acusà el partit de racista. El 8 d'agost es decideix la seva expulsió amb l'única oposició del PSOE. Finalment, aquesta decisió no es va materialitzar (Bustamante Santiago, 2016).

10. Els gitanos a les Illes Balears

Existeix poca documentació relativa a la història del poble gitano a les Illes Balears. Els documents més antics daten de l'època de la Santa Inquisició, referent a 5 dones gitanes que foren jutjades entre el 1596 i el 1611. Per les descripcions que es donen de les dones i del seu context familiar, es pot pensar que la de ferrer era una ocupació habitual entre els gitanos a Mallorca.

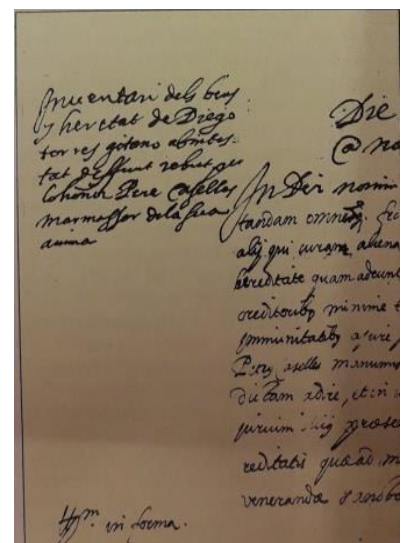
Any	Nom	Descripció
1596	Sebastiana Maldonado	Gitana. Muller de Francisco Bustamante, ferrer i gitano, nascut a Ruçafa (València), de 20 anys. Perquè "dient la bona ventura barrejava coses sagrades amb profanes supersticiosament.
1598	Francisca Maldonado	Muller de Sebastián Maldonado, gitano, nascut a la vila de Ledesma, resident a Mallorca.
1605	Catalina Maldonado	Nascuda a Ruçafa (València). Gitana, de 18 anys i filla de cristians vells.
1606	Isabel Graçiana	Gitana, veïna de Mallorca. Nascuda a Inca. De 28 anys, cristiana vella i muller de Juan de Vargas, gitano, nascut a València i ferrer d'ofici. "Per les ratlles de les mans i aspecte de les persones feia i deia coses de superstició".
1610	Magdalena Beltrana	Gitana, veïna i nascuda a Felaniz, de 18 anys d'edat.

Taula 2: Causes despatxades per la Inquisició de Mallorca (1596-1611). Elaboració pròpia a partir de "Gitanos de les Balears" (Jesús Salinas, Museu Virtual del Poble Gitano a Catalunya).

Existeix un altre document no legislatiu ni expedit contra els gitans, que pot aportar una visió més quotidiana. Es tracta d'un document administratiu redactat pel notari Joan Pont el 1652, al qual figura un inventari dels béns del gitano Diego Torres. Al mateix s'especifica que Diego Torres era un comerciant de robes fines i que vestia "a la gitanesca", raó per la qual es pot deduir que la qüestió del vestit era també un factor diferenciador dels gitans respecte de la resta de la població a Mallorca.

D'acord amb el cens realitzat per la Reial Ordre del 20 de desembre de 1784, no es tenen dades de que a finals del segle XVIII vivissin gitans a les Illes Balears. No va ser fins a finals del segle XIX que prop d'un centenar de gitans procedents de Catalunya arribaren a Mallorca. Es dedicaven al comerç tèxtil ambulat, anant casa per casa. Residien a la zona de la Porta de Sant Antoni i es diu que va ser un gitano valencià qui els va ensenyar aquest tipus de comerç (Salinas, Museu Virtual del Poble Gitano a Catalunya).

A Mallorca, hi conviuen principalment tres grups diferenciats de gitans; aquests són els catalans, els andalusos i els portuguesos. Amb el desenvolupament turístic que es

Figura 6: Inventari del gitano Diego Torres realitzat pel notari Joan Pont (1652). Extret de: Gran Enciclopèdia de Mallorca (Vol. VI, p.269).

produí a mitjans del segle passat, arribaren a les illes nombroses famílies gitanes, principalment des d'Andalusia. A mitjans de la dècada dels 70, es comptabilitzaren un miler de famílies d'origen portuguès provinents d'Astúries, que s'instal·laren sobretot al Puig de Sant Pere. El 1978 es va crear l'escola pont per a infants gitanos, per tal d'assolir el dret a l'educació de tots els infants gitanos que, sumats als adults, eren ja prop de 4000 (Salinas, Museu Virtual del Poble Gitano a Catalunya).

A principis de la dècada dels 90, eren ja 5000 i, en l'actualitat, entre 10000 i 12000, dels quals la meitat són balears i prop d'una quarta part andalusos. Actualment, es dediquen a diversos oficis com el comerç a botigues de roba i souvenirs, la venda ambulants, la construcció, el turisme i treballs agrícoles temporals, com la verema de Binissalem. Salinas enumera de la següent manera les principals problemàtiques a les quals han de fer front els gitanos a Mallorca actualment: les concentracions marginals, la dificultat per accedir a vivendes dignes i treballs estables i la normalització en l'assistència i en el rendiment escolar.

Actualment i des de fa dues dècades, les principals concentracions de gitanos a Mallorca es troben al Molinar, la Soledat i a part de la ciutat antiga (Mulet, 1999), però l'assentament més conflictiu i que ha generat més controvèrsia i polèmiques és el de Son Riera, més conegut com Son Banyà. Son Banyà va néixer com un reassentament dels gitanos que vivien en els molins de Ca'n Pere Antoni, que es va crear per treure de la misèria els assentaments barraquistes de Palma els anys 60, derribat per construir l'actual autopista que du a l'aeroport.

Segons el que s'explica al documental "Son Banyà, del gueto a la integració", produït per IB3 i Cinètica Produccions, la iniciativa tenia com a objectiu la integració de les famílies gitanes, però es va anar degradant fins a convertir-se en un gueto. Inicialment, la seva gestió estava en mans de INGIMA (*Instituto Gitano de Mallorca*), en col·laboració amb Càritas i l'Ajuntament de Palma. Finalment, va passar a mans de l'Ajuntament i a final de la dècada dels 80 ja era un projecte de gestió municipal.

Victòria Fullana, escriptora de "Son Banyà real i sense mite" apunta que aquell reassentament de prop de 600 persones gitanes (24 famílies) havia de funcionar, en realitat, com una estància provisional en 1968. Eberhard Grosske, regidor de Benestar Social, Participació Ciutadana i Cultura (2007-2011), critica la política integradora de la darrereria del franquisme: "*te treurem de sa misèria però tu te'n vas ben lluny de sa ciutat, allà on no molestis gaire*".

L'opinió d'antics residents de Son Banyà, com Antonia Radó Moreno o Asunción Moreno Cortés, és ben semblant. A l'antic assentament del Molinar, les parets estaven fetes

moltes vegades de cartró i tenien problemes amb la pluja i amb les rates. El poblat es trobava davant la platja, i molts dels seus habitants s'hagueren de dedicar a demanar almoïna o a la recollida de ferralla. Antonia, que tenia 4 anys quan es va construir el segon poblat, assegura que si es va decidir dur endavant aquell projecte, va ser perquè aquella no era una bona imatge per als turistes, tan a prop de la platja. Conta, també, com es varen sentir en arribar a la nova casa: *“de vivir en una chabola a vivir en una casa... donde si llueve no te mojas, imagínate”*. Asunción, en referència al seu trasllat, conta *“teníamos que ir a la fuente a coger agua, y cuando vimos el grifo del agua, parece que vimos a Dios”*.

Des de la dècada dels 90, es duen a terme programes de real·lotjament que no acaben de tenir èxit. El real·lotjament és una fita, però no es produeix a un ritme continu, donades les dificultats de trobar feina per a les famílies i vivendes alternatives a un preu assolible. El mateix funciona de manera selectiva, ja que va enfocat a famílies amb necessitats severes de suport. Moltes de les famílies es mostren molt reticents a abandonar Son Banya, per una banda, perquè la consideren ca seva i, per altra, per la por a una vida a fora, per la convivència amb els paios. Respecte a aquesta convivència que pot xocar per dos modes de vida que poden semblar incompatibles, Antonia Radó explica:

“Hombre, somos mallorquines aunque seamos gitanos. Entonces, se nos tiene que apegar algo bueno. Integraos, estamos 100%, lo que pasa es que no dejas tus costumbres gitanas. Ahí está lo bueno, en la variedad, que yo respete tus costumbres y tú respetes las mías, pero que seamos buena gente ante todo. Lo que pasa es que vivimos de otra manera, somos muy familiares, somos “muy juntos”. Si hay alguien enfermo, vamos toda la familia aunque yenemos los hospitales (riu). Pero es que los gitanos somos así, o en las bodas o en los funerales, ahí estamos. Luego, pa los hijos es bueno integrarse. Que estudien o que trabajen, pero no allí encerraos, no lo veo vida.”

La constant conflictivitat del poblat, també conegut com “el supermercat de la droga”, ha duit a aprovar el projecte per a derribar 85 de les vivendes que encara hi romanen, on encara viuen aproximadament 90 famílies gitanes. El 15 de gener de 2020, el diari Última Hora donava els detalls de l'operació, que va començar el 2018. Encara no existeixen dates per a l'inici ni per al final de la demolició, però el responsable municipal assegura que a la fi de la legislatura, s'haurà desmantelat Son Banya i s'hauran cedit els terrenys al Govern Balear per a la construcció d'una residència. Algunes d'aquestes famílies tenen dret a ajudes municipals i, per la seva banda, el Govern té previst un pressupost de 120000€ per efectuar possibles indemnitzacions.

TERCERA PART: Una resposta didàctica a la marginalitat

11. Memòria històrica i presència del poble gitano a les aules

En els centres escolars es comencen a fer notables les diferències que acaben per constituir la construcció d'alteritats, de les quals no podran desfer-se'n amb facilitat els alumnes als quals exclou (García Fernández, 2014). La Fundación del Secretariado Gitano (2010) descriu una situació escolar més favorable en relació al passat dels alumnes gitanos, però denuncia que el seu nivell educatiu segueix essent preocupantment inferior al de la resta. Descriu una sèrie de mancances que es produeixen, la superació de les quals consider hauria de marcar els objectius i prioritats de les institucions i definir el full de ruta a prendre per tal d'aconseguir una educació veritablement inclusiva i d'èxit per a tot l'alumnat, sigui quin sigui el seu perfil. Aquests dèficits són els relatius a una assistència continuada, la finalització dels estudis obligatoris, la millora del rendiment acadèmic i les absències prolongades (de 3 mesos o més).

A causa d'un procés d'assimilació cultural, s'evidencia el que inclou l'Informe de la FSG (2010): un canvi de perspectiva per part de les famílies gitanes respecte a la concepció de l'educació formal. Fins fa relativament molt poc i a termes generals, just consideraven la importància de l'alfabetització bàsica dels seus infants, però de cada vegada més aquests finalitzen els estudis obligatoris (el 2013, just un terç de l'alumnat gitano els finalitzava) i fins i tot accedeixen als estudis superiors o universitaris, als quals, front al 22,3% de la població general, just entre el 0,3 i l'1,2% de l'alumnat gitano hi accedia el 2007.

Tenint en compte aquestes mancances encara presents, García Fernández (2017, p.14) suggereix la necessitat d'analitzar *“la relació entre el mode en què l'estructura del currículum i les pràctiques escolars gitanes hi inclouen referents de la seva cultura”*. Cal, per tant, un compromís polític tant per part de les administracions públiques com per part de les empreses o serveis que s'hi relacionen directament amb els continguts acadèmics (com ara les editorials de llibres de text i de material didàctic) d'acabar amb la discriminació i eliminar les bretxes entre el poble gitano i la resta de la societat, assumint les responsabilitats que els pertoquen en relació al fracàs escolar de l'alumnat d'ètnia gitana.

García Fernández (2017) realitza un estudi de caire quantitatiu i qualitatiu, impulsat pel Grupo de Trabajo de Educación del Consejo Estatal del Pueblo Gitano, consistent en l'anàlisi de la presència o absència del poble gitano al currículum d'educació, tenint en compte també la visió que s'hi plasma del mateix. En prop d'unes 40000 pàgines pertanyents a llibres de text i altres materials didàctics (tant per a l'alumnat com per al professorat) d'Educació Primària i

d'ESO, just se'n varen trobar 32 referències explícites als gitanos, de les quals 3 eren estereotipades i/o basades en prejudicis, 24 anecdòtiques (“*hi apareix la paraula “gitano” però sense intenció manifesta de referir-se al poble gitano o a la seva cultura*”) i únicament 5 que podrien ser considerades com a inclusives i respectuoses.

Aquesta absència d'allò gitano al currículum resulta encara més estranya si s'atén a una sèrie de fets, els quals Jiménez (2018) enumera. En primer lloc, la demografia: els gitanos representen l'1,7 de la població espanyola total. La seva presència a la Península Ibèrica es remunta, almanco, al 1425, molt abans de l'existència del mateix Estat Espanyol. S'ha de tenir en compte, també, la gran distribució al llarg de tota la geografia i l'impacte, influència i intercanvi que ha tengut lloc després de tants de segles de convivència entre la cultura gitana i l'espanyola general i majoritària.

Aquestes xifres dins l'educació no ens haurien d'estranyar tenint en compte que els estudis gitanos o la gitanologia no es troba gaire present a Espanya, i sí té una major presència a Europa (per exemple, existeix la *Gipsy Lore Society* i l'*Academic Network of Romani Studies*, finançada pel Consell Europeu). No existeix, per tant una “història general del poble gitano a Espanya”, sinó estudis duits a terme generalment per persones no gitanes des de l'alteritat i la subjectivitat. A més, sovint els mateixos posen massa atenció en l'enumeració de lleis antigitanes amb manca d'anàlisi. Davant el que ens trobam, per tant, en paraules de Jiménez (2018, p. 121), és “*la història de com els païos han mirat als gitanos, una mirada sempre túbria amb alguna deshonrosa excepció de mirada neta (procedent sobretot de la literatura o de l'art)*”.

Quant a la memòria històrica gitana, no hi ha previsió de la creació de cap pla per tal d'assegurar-la a l'Estat. A més a més, cap institució s'ha pronunciat demanat disculpes ni ha assumit responsabilitats per la persecució social i legislativa que s'ha exercit contra el poble gitano històricament. Aquestes institucions a les quals es refereix són principalment l'Estat, la Corona i l'Església Catòlica. Sí que han tengut lloc algunes propostes sense cap desenllaç exitós, com a Alacant, que aprofitant el reanomenament de places i carrers que homenatgeaven el franquisme, la Federación Autónoma de Asociaciones Gitanas de la Comunidad Valenciana va proposar rebatejar l'antiga plaça de la División Azul amb el nom de Plaza del Pueblo Gitano. A algunes ciutats andaluses, hi ha monuments dedicats a artistes gitanos (relacionats generalment amb el món del flamenc), però de cap manera fent referència a la seva condició ètnica. Tampoc existeix cap museu d'història gitana a Espanya, tot i que sí existeix el Museo Etnológico de la Mujer Gitana a Granada (Jiménez, 2018).

Pel tractament superficial del poble gitano que fa l'educació i tenint en compte que, quan es tracta, ho fa de manera inadequada, Jiménez (2018) considera que el fet d'incloure-ho ajudaria a combatre tant l'antigitanisme com el fracàs escolar de l'alumnat gitano, fita per a la qual seria necessària una real col·laboració de les administracions. Existeix una necessitat de revisió crítica de tots aquells fets que no s'han sotmès a contrast i mirar la història des d'una perspectiva analítica descolonial. Suggereix, a més, seguir l'exemple de països com Uruguai o Argentina per a la creació d'una Comissió de la Veritat i la Reconciliació (sempre, comptant amb la participació de persones i organitzacions gitanes) per a, mitjançant aquest factor de transformació social, poder:

- Enfrontar la impunitat estigmatitzant les autoritats antigitanes.
- Assenyalar responsabilitats, principalment a institucions com l'Estat, la Corona i l'Església.
- Rompre el cicle de la violència trencant amb el racisme institucional, establert sobre una base formada per la legislació de l'Estat i sostingut per les forces de seguretat i el sistema educatiu.
- Obrir un espai al diàleg lliure que per extreure una imatge clara del passat que permeti la reconciliació i la convivència entre cultures.

12. Proposta didàctica

12.1. Justificació

El present supòsit didàctic ha estat concebut com a resposta a les necessitats educatives de l'alumnat gitano, atès que el sistema educatiu sovint no té en compte el tractament ni la presència de la seva cultura dins les aules. Per al seu disseny, han estat valorats tots els aspectes tractats al llarg d'aquest treball, posant especial atenció a algunes de les conclusions que Jiménez (2018, p.125-126) extreu de la seva anàlisi de l'actual sistema educatiu espanyol en relació a l'alumnat d'ètnia gitana:

- S'ha de conèixer l'antigitanisme per poder reconèixer-lo i combatre'l.
- S'ha de tenir en compte la història de la legislació antigitana, però també s'ha de posar atenció a la història de la quotidianitat: entendre com vivien i com es relacionaven les persones gitanes amb el seu entorn.
- L'anàlisi de les arts (a les quals ha tengut tanta presència el poble gitano) pot ser una bona eina per a comprendre quin paper han jugat els gitanos dins la història.

Les presents activitats han estat dissenyades amb la intenció de presentar una petita mostra que serveixi d'exemple didàctic, però cal dir que no es tracta d'una proposta única, ni seria vàlida o eficaç portant-se a l'aula de manera aïllada i descontextualitzada. La resposta educativa que la situació de l'alumnat gitano precisa ha de ser contínua i transversal a totes les àrees i àmbits, i no limitar-se únicament a una situació puntual d'aprenentatge. A més a més, aquesta programació va orientada a un alumnat de 2n cicle (4t, 5è o 6è d'Educació Primària), però és tasca del docent adaptar-la al grup de referència amb el qual es pretén posar en pràctica, tant a les seves necessitats particulars com al seu nivell acadèmic i de desenvolupament cognitiu i emocional.

Al començament de l'elaboració d'aquest treball, es tenia la intenció de portar aquestes activitats a un context d'aula real per a valorar l'èxit de la seva posada en pràctica. Donades les circumstàncies excepcionals actuals per la pandèmia de la COVID-19 i la suspensió de les classes presencials als centres, ha resultat impossible realitzar aquesta aplicació.

La relació curricular de cadascuna de les activitats, és a dir, les àrees que es treballen, continguts, criteris d'avaluació i estàndards d'aprenentatge avaluables que s'estableixen al currículum d'educació primària de les Illes Balears, es troben recollides a l'annex, així com cadascuna de les fitxes per a l'alumnat necessàries per a la seva posada en pràctica. El grau d'assoliment dels objectius curriculars es pot mesurar atenent als ítems inclosos a la columna d'estàndards d'aprenentatge avaluables.

12.2. Primera activitat: *Qui és qui?*

Aquesta primera activitat té el principal objectiu d'enfrontar els alumnes als seus mateixos prejudicis, per a la posterior anàlisi i debat sobre els mateixos. Es treballen les àrees de Ciències Socials, Llengua Catalana i Valors Ètics i Cívics. La seva temporització és d'una sessió de 45 minuts, es durà a la pràctica amb agrupacions d'equips cooperatius de 4 alumnes i es precisarà de l'ús d'un dispositiu electrònic (ordinador portàtil o tauleta) per cada equip.

En primer lloc, se'ls proporcionarà una fitxa (adjunta a l'annex) amb dues fotografies i dues descripcions, i hauran de debatre entre ells quina descripció correspon a cada persona. També, hauran de decidir quina de les dues persones pensen que és gitana. Una de les descripcions correspon a Jaime Giménez Arbe, conegut com *El Solitario*, famós atracador de bancs des de la darrera dècada del segle XX. L'altra, és la de Daniel Martínez Heredia, gitano, criminòleg i director del Casal Cívic de Sant Adrià de Besòs, al qual el Museu Virtual del Poble Gitano de Catalunya realitzà una entrevista el 17 d'abril de 2017. Passats uns minuts per al

debat per equips, es posaran en comú amb tot el grup classe les conclusions a les quals s'ha arribat. El més esperable és que, almenys algun dels equips, a conseqüència dels estigmes assignats al poble gitano, ja sigui pels llinatges dels personatges o per les condicions ètniques que puguin desvetllar les fotografies, relacioni la descripció de l'atracador amb la fotografia de Daniel.

Durant la segona part de l'activitat, i sense haver intervingut la mestra en les anteriors respostes dels infants, es proporcionarà als equips dos enllaços. El primer enllaç serà una [notícia](#) del diari en línia d'europapress del 6 de maig de 2016 sobre la condemna a presó de El Solitario. L'altre, durà a l'[entrevista](#) que es va fer a Daniel Martínez Heredia al Museu Virtual del Poble Gitano a Catalunya el 2017. Els equips hauran de contrastar aquestes informacions proporcionades amb les conclusions a les quals havien arribat a la primera part de la sessió.

12.3. Segona activitat: *Influència del caló en les llengües catalana i castellana*

La present activitat està dissenyada amb la intenció de portar a l'aula l'herència de la llengua caló en les llengües catalana i castellana, com a una de les moltes mostres d'aportació i intercanvi entre la cultura gitana i l'espanyola majoritària. En un segon pla, té la pretensió de ser un petit exercici d'empatia i sensibilització cap a les varietats lingüístiques i dialectals. Es treballen les àrees de Llengua Catalana, Llengua Castellana i Ciències Socials. El seu desenvolupament ocuparà una sessió lectiva de 45 minuts i es realitzarà per parelles, cada una de les quals precisarà d'un dispositiu electrònic (ordinador portàtil o tauleta).

Aquesta activitat es divideix en tres parts. A la primera part, les parelles hauran de llegir un text amb una breu explicació sobre la llengua caló i tractar d'esbrinar el significat d'alguns dels préstecs lèxics que les llengües catalana i castellana n'han fet. Després, es deixaran uns breus minuts per a l'autocorrecció de la primera part mitjançant dos enllaços al Museu Virtual del Poble Gitano a Catalunya. Finalment, les parelles hauran de respondre una sèrie de preguntes de reflexió.

12.4. Tercera activitat: *Sessió de cercle. Conclusions*

En darrer lloc, com a conclusió d'aquest supòsit didàctic, es farà una sessió de conversa en cercle sobre els temes tractats a les anteriors activitats. Mitjançant aquest exercici, es treballen les àrees de Llengua Catalana (expressió oral), Llengua Castellana (educació literària), Educació Artística (Música), Valors Ètics i Cívics i Ciències Socials. Quant a la temporització, és recomanable utilitzar una sessió doble (90 minuts).

Com a introducció de la sessió, es repartirà la fitxa per l'alumnat amb el poema *Ciudad de los gitanos de Lorca*. A continuació, tenint en compte que Lorca no era gitano, és important portar a l'aula una manifestació artística d'un autor que sí ho sigui. Per aquest motiu, es realitzarà l'escolta activa de la cançó que el grup Marea (el cantant del qual, Kutxi Romero, és d'ètnia gitana) va fer del poema de Lorca. En acabar l'escolta, s'intentarà trobar el sentit del poema entre tot el grup-classe.

La dinàmica d'aquesta metodologia exigeix l'escolta activa de tot el grup, respectant els torns de paraula. Es llança una qüestió a tractar al cercle i, per ordre i en sentit invers a les agulles del rellotge, els alumnes es passen un testimoni per intervenir respectant el torn de paraula. Després de la primera ronda, qui així ho desitgi demana el testimoni per a intervenir, creant un espai de debat dialogat amb tot el grup. El diàleg s'estableix principalment entre l'alumnat, però la mestra ha d'anar intervenint per tal de reconduir la conversa i oferir aclariments i comentaris sobre el tema. A més a més, cal posar especial atenció al llenguatge que empren els infants i corregir-lo si cal, procurant reconduir-lo sempre cap a una expressió tolerant i respectuosa. Les qüestions que es tractaran es troben recollides a la fitxa de l'alumnat (inclosa a l'annex).

QUARTA PART: Conclusions

A partir de les qüestions analitzades a les pàgines precedents, s'han establert les següents conclusions:

- El poble gitano ha estat un grup humà històricament perseguit i repressaliat. Existeix encara un rebuig social i violència estructural cap a la seva cultura. L'equiparació i la igualtat de drets a nivell institucional i legislatiu resulta insuficient per a respondre a les seves necessitats.
- En l'actualitat es reproduïxen errors del passat amb la suposada intenció de combatre la marginalitat. Lluny d'arribar a assolir una convivència multicultural on predomini l'aprenentatge mutu i la cooperació, s'ha obert un camí que en el millor dels casos just permet la coexistència de persones diverses. La creació i desenvolupament de programes d'integració social per part de les institucions ha d'anar de la mà d'associacions liderades i dirigides per persones gitanes que coneguin la realitat del seu propi poble.
- Sota el paradigma de la cultura única, el sistema educatiu està oferint a l'alumnat gitano la possibilitat d'accedir a una vida digna just si és a canvi de renunciar a la seva gitanitat.
- Els alumnes gitanos han de poder ser valorats com a membres de la comunitat, però ho han de ser amb la seva identitat gitana, atès que no són dues condicions excloents sinó necessàriament inherents.
- Cal atorgar un valor a la cultura gitana i no oferir el camí de l'assimilació i l'aculturació com a alternatives úniques a l'abandonament escolar i a la marginalitat.
- És necessari oferir referents dins l'aula que ajudin els alumnes a desenvolupar-se plenament dins la societat, en el present i en la seva futura vida adulta.
- Resulta essencial crear a l'aula un clima de veritable convivència, on tots els alumnes tinguin l'oportunitat de veure's representats i valorats com a individus per així poder sentir-se part de la comunitat, del grup.
- Les estructures de relació social que es generin a l'aula i a l'escola es reproduiran fora del centre i, en un futur, seguiran reproduint-se dins la societat. El mestre ha de propiciar situacions d'aprenentatge que puguin evitar o reconduir (quan ja s'hagin produït) conductes i situacions discriminatòries, oferint alternatives de relació horitzontal.

- Acualment, els desplaçaments geogràfics dels quals resulta una convivència multicultural cada vegada són més freqüents. Per tant, no es tracta just d'obrir el camí cap a la visibilització i acceptació de la cultura gitana, sinó de, a part, crear un ambient de convivència i aprenentatge mutu entre diferents comunitats culturals on allò desconegut i diferent no sigui concebut com a una amenaça sinó com a un enriquiment.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA (LLIBRES I ARTICLES)

Azzarelli Quintanilla, J. (2017). "Camelamos naquerar. Manifiesto gitano en la Transición española." *Andalucía en la historia* 55 (2017): 36-37. Recuperat de: https://www.centrodeestudiosandaluces.es/datos/publicaciones/AH_55.pdf

Bustamante Santiago, R. (2016). *La guerra cotidiana y la cotidianidad en el exilio. Representaciones sociales de la vida cotidiana de los gitanos conquenses en tiempos de la Guerra Civil* (Doctoral dissertation, Universidad de Castilla-La Mancha). Recuperat de: https://ad.uib.es/estudis1920/pluginfile.php/302880/mod_resource/content/1/Vida%20cotidiana%20gitanos%20Guerra%20Civil.pdf

Casanova i Solanes, E. (2014). *Identificació i localització de les poblacions de gitanos catalans a França, llengua, cultura i itineraris migratoris*. Universitat Autònoma de Barcelona. Recuperat de: https://ddd.uab.cat/pub/tesis/2014/hdl_10803_285611/ecs1de1.pdf

Correas Redondo, F. (2009). La Iglesia Evangélica de Filadelfia y los gitanos. In *Anales de Historia Contemporánea* (Vol. 25, pp. 289-298). Recuperat de: <https://revistas.um.es/analeshc/article/view/71851/69341>

Cuevas, T. (1983). *Mujeres en las cárceles franquistas I*. Casa de Campo.

De Haro Rodríguez, R. (2009). El alumnado gitano en los centros educativos: Claves para desarrollar una educación inclusiva e intercultural. In *Anales de Historia contemporánea* (Vol. 25, pp. 189-200). Recuperat de: <https://revistas.um.es/analeshc/article/view/71751/69241>

Fontecha Martínez, M. (2016). Programa de intervención educativa "Una experiencia para el éxito escolar del alumnado gitano y la convivencia intercultural". Recuperat de: <https://uvadoc.uva.es/bitstream/handle/10324/19370/TFG-L%201364.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Gamella, J. F., Fernández, C., Nieto, M., & Adiego, I. X. (2011). La agonía de una lengua. Lo que queda del caló en el habla de los gitanos. Parte I. Métodos, fuentes y resultados generales. Recuperat de: https://digibug.ugr.es/bitstream/handle/10481/19109/G27_39Juan_Gamella-y-otros.pdf?sequence=12&isAllowed=y

García Fernández, J. A. (2017). La cultura del pueblo gitano en el currículo de la educación obligatoria, a través de su presencia, ausencia y percepción en los libros de texto. Recuperat de: <https://books.google.es/books?id=-TY1DwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=%22La+cultura+del+pueblo+gitano%22&hl=ca&sa=X&ved=0ahUKEwjh1OqfiqToAhVJ6RoKHYrzD0gQ6AEIKzAA#v=onepage&q=%22La%20cultura%20del%20pueblo%20gitano%22&f=false>

(1989). "Gitano". Gran Enciclopèdia de Mallorca. (Vol. VI, pp.269-271).

«Guirigall». *Diccionari de la llengua catalana de l'IEC*. Barcelona : Institut d'Estudis Catalans. Recuperat de: <https://dlc.iec.cat/Results?DecEntradaText=guirigall&AllInfoMorf=False&OperEntrada=0&OperDef=0&OperEx=0&OperSubEntrada=0&OperAreaTematica=0&InfoMorfType=0&OperCatGram=False&AccentSen=False&CurrentPage=0&refineSearch=0>

Jiménez, N. (2009). ¿ El romanó, el caló, el romanó-kaló o el gitañol? Cincuenta y tres notas sociolingüísticas en torno a los gitanos españoles. In *Anales de Historia Contemporánea* (Vol. 25, pp. 149-161). Recuperat de: <https://revistas.um.es/analeshc/article/view/71731/69221>

Jiménez, N. (2018). La historia del pueblo gitano: memoria e inclusión en el currículo educativo. *Drets. Revista Valenciana de Reformes Democràtiques*, (2). Recuperat de: <http://revistes.gva.es/ojs/index.php/drets/article/download/99/110>.

Jiménez-Ramírez, M. (2012). Actuaciones socio-comunitarias y educativas inclusivas con alumnado en riesgo de exclusión social. *Revista de Investigación en Educación*, 10(2), 62-78. Recuperat de: <http://reined.webs.uvigo.es/index.php/reined/article/view/151/141>

García Lorca, F. (2012). *Romancero gitano* (Vol. 53). Ediciones AKAL.

Martín Sánchez, D., (2018). *Historia del pueblo gitano en España*, Madrid, España, Catarata.

Martínez Dhier, A. (2007). La condición social y jurídica de los gitanos en la legislación histórica española.(A partir de la Pragmática de los Reyes Católicos de 1499). Recuperat de: <https://digibug.ugr.es/bitstream/handle/10481/1616/16795015.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Martínez Martínez, M. (2004). Los gitanos en el reinado de Felipe II (1556-1598). El fracaso de una integración. Recuperat de: https://ad.uib.es/estudis1920/pluginfile.php/290684/mod_resource/content/1/Dialnet-LosGitanosEnElReinadoDeFelipeII15561598-1464990.pdf

Mulet, B. (1999). Societat i educació: una interpretació sociològica. Recuperat de: <https://books.google.es/books?id=iJ0esOT8yCIC&pg=PA198&dq=Els+gitanos+a+Mallorca&hl=ca&sa=X&ved=0ahUKEwiZnoesnrrroAhVSnVwKHQh5CL0Q6AEIJzAA#v=onepage&q&f=false>

Real Academia Española. (2018). Algarabía. Diccionario de la lengua española (23.3a ed.) Recuperat de: <https://dle.rae.es/algarab%C3%ADa?m=form>

Real Academia Española. (2018). Guirigay. Diccionario de la lengua española (23.3a ed.) Recuperat de: <https://dle.rae.es/guirigay?m=form>

Real Academia Española. (2018). Jerigonza. Diccionario de la lengua española (23.3a ed.) Recuperat de:
<https://dle.rae.es/jerigonza?m=form>

Samper, L. (2002). La iglesia evangélica de Filadelfia: Un acercamiento a la religiosidad de los gitanos en España. *Sincronía*, (4), 6. rrecuperat de: <http://sincronia.cucsh.udg.mx/samperi02.htm>

Sierra, M. (2015). Caníbales devorados: Los gitanos en el discurso romántico sobre la nación española. *Enemies Within: Cultural Hierarchies and Liberal Political Models in the Hispanic World, 187-221*. Recuperat de:
https://idus.us.es/bitstream/handle/11441/40494/Canibales_devorados_los_gitanos_en_el_di.pdf;jsessionid=8362803FB4875A942A165D7090E1B70A?sequence=1

Sugranyes, A. (2011). Chabolismo indignante: el hábitat de los que sobran. *Hábitat y Sociedad*, 2011,(3): 27-49. Recuperat de: https://idus.us.es/bitstream/handle/11441/22148/file_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y

WEBGRAFIA (WEBS)

Casermeyro, P. (28 d'abril de 2017). Después de l'esforç d'estudiar sempre arriba la recompensa [entrevista a Daniel Martínez Heredia]. *Museu Virtual del Poble Gitano a Catalunya*, Recuperat de:
<https://www.museuvirtualgitano.cat/2017/04/28/despres-de-lesforc-destudiar-sempre-arriba-la-recompensa/>

Gitanos.cat. <http://www.gitanos.cat/>

Marañón Badaya, D. Centro de Documentación y Recursos de la Fundación Secretariado Gitano: "La riqueza del pueblo gitano". Recuperat de: https://gredos.usal.es/bitstream/handle/10366/120121/MB3_N9_P20-25.pdf?sequence=1

Museu Virtual del Poble Gitano a Catalunya. <https://www.museuvirtualgitano.cat/>

Portal del Flamenco y Universidad. <https://flun.cica.es/>

Salinas, J. Gitanos de les Balears. *Museu Virtual del Poble Gitano a Catalunya*. <https://www.museuvirtualgitano.cat/historia/comunitats-autonomes/balears/>

Tur, F. (13 d'octubre de 2019). Los gitanos durante la Guerra Civil Española. Ser Histórico. Recuperat de:
<https://serhistorico.net/2019/10/13/los-gitanos-durante-la-guerra-civil-espanola/?fbclid=IwAR0ijjqGROrdYCF6yqY495em2N2QGdev9vCfmxvZW0qoxbK0XDJnLGLA1JY>

MATERIAL AUDIOVISUAL

“Son Banya, del gueto a la integració”. (14 de gener de 2020). Documental produït per IB3 i Cinètica Produccions i realitzat per Maria Calafat i Victòria Morell. Recuperat de: <https://www.youtube.com/watch?v=BVE9kRweSNs>

PREMSA

(6 de maig de 2016). 'El Solitario', condemnat a 19 anys de presó per l'atracament al banc a la Vall d'Uixó. *Europapress*. Recuperat de: <https://www.europapress.es/valencia/noticia-solitario-condemnat-19-anys-presos-per-latracament-banc-vall-duixo-20160506185606.html>

(21 de juliol de 1978). Acaba la discriminación de los gitanos en el reglamento de la Guardia Civil. *EL PAÍS*. Recuperat de: https://elpais.com/diario/1978/07/21/sociedad/269820021_850215.html

(25 de març de 2014). 'El Solitario', condenado a cinco años por el atraco a un banco en Madrid. *El Mundo*. Recuperat de: <https://www.elmundo.es/madrid/2014/03/25/53319e99ca47415b268b4576.html>

(3 de setembre de 2017). El turismo como sostén de la dictadura y caja registradora de la democracia. *Eldiario.es*. Recuperat de: https://www.eldiario.es/cultura/libros/turismo-gran-invento-desarrollismo_0_682082298.html

Caballero, D. (27 d'octubre de 2019). De norte a sur: la España autonómica de ricos y pobres. *ABC*. Recuperat de: https://www.abc.es/economia/abci-norte-espana-autonomica-ricos-y-pobres-201910270209_noticia.html?ref=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

Cia, B. (7 de maig de 2017). La Capilla Gitana de la Modelo tendrá una segunda vida. *EL PAÍS*. Recuperat de: https://elpais.com/ccaa/2017/05/07/catalunya/1494181707_556000.html

De Azua, A. (17 de juliol de 1980). La orden de expulsión de los gitanos de Hernani desencadena una polémica sobre el racismo en el País Vasco. *EL PAÍS*. Recuperat de: https://elpais.com/diario/1980/07/17/espana/332632823_850215.html

González, M. (15 de gener de 2020). Cort pone en marcha la segunda fase para el desmantelamiento definitivo de Son Banya. *Última Hora*. Recuperat de: <https://www.ultimahora.es/noticias/palma/2020/01/15/1134829/palma-cort-desmantelamiento-definitivo-son-banya.html>

Guenaga Bidaurrezaga, A. (19 de gener de 1991). ETA contra los Bañuelos. *EL PAÍS*. Recuperat de: https://elpais.com/diario/1991/01/19/espana/664239606_850215.html

Rivera, A. (12 de desembre de 2018). ¿Son la fiesta, el pescaíto, el PER, la Semana Santa y los vagos la marca Andalucía? *El confidencial*. Recuperat de: https://www.elconfidencial.com/elecciones-andalucia/2018-11-22/fiesta-pescaito-per-marca-andalucia-topicos_1648690/

Rodríguez Rivero, M. (3 de juny de 2009). Los turistas de Franco. *EL PAÍS*. Recuperat de:
https://elpais.com/diario/2009/06/03/cultura/1243980003_850215.html

Ruiz De Azua, V. (6 de setembre de 1980). Herri Batasuna de Hernani pide la expulsión de los socialistas del ayuntamiento. *EL PAÍS*. Recuperat de: https://elpais.com/diario/1980/09/06/espana/337039222_850215.html

Santiago Heredia, R. (11 de setembre de 2018). Las últimas comerciantes romanís. *Pikara*. Recuperat de:
<https://www.pikaramagazine.com/2018/09/mercadillo-gitanas/>

ANNEX 1. Activitat 1 - Relació curricular

Activitat 1. Qui és qui?				
Àrea	Bloc de continguts	Continguts	Criteris d'avaluació	Estàndards d'aprenentatge avaluable
Llengua Catalana	BLOC 2. COMUNICACIÓ ESCRITA: LLEGIR	<ul style="list-style-type: none"> • Comprensió i identificació de la informació rellevant de textos de la vida quotidiana (cartells, horaris, reglaments, correspondència, plans de feina, catàlegs, fullets, instruccions, receptes, SMS, etc.), dels mitjans de comunicació (webs, notícies, reportatges, cartes al director, entrevistes, etc.) i de l'àmbit escolar, i valoració de la funcionalitat d'aquesta informació. • Interiorització del text escrit com a font d'informació, d'aprenentatge, de diversió, de comunicació d'experiències i de regulació de la convivència. Consciència fonològica. • Lectura comprensiva. Utilització 	<p>1. Comprendre textos escrits per aprendre i informar-se, tant els creats amb finalitat didàctica com els d'ús quotidià, informals o amb grau més alt de formalitat. Identificar la informació rellevant de diferents textos de la vida quotidiana i de les relacions socials. Llegir i comprendre textos literaris de la tradició oral i de la literatura infantil adequats.</p>	<p>1.1. Comprèn textos escrits, tant de caràcter informal com d'un grau més alt de formalitat.</p> <p>1.2. Identifica la informació rellevant de diferents textos, i reconeix les parts de l'estructura organitzativa i els personatges.</p> <p>1.3. Reconeix la funcionalitat comunicativa de diferents tipus de text.</p> <p>1.4. Reconeix les idees principals i les secundàries del text.</p>
			<p>2. Utilitzar la llengua, de manera oral i escrita, per formular i respondre preguntes, narrar històries i expressar sentiments, experiències i opinions. Consolidar la consciència fonològica.</p>	<p>2.1. Formula i respon preguntes de manera oral i escrita, narra històries i expressa sentiments, experiències i opinions.</p>

Llengua Catalana	BLOC 2. COMUNICACIÓ ESCRITA: LLEGIR	<p>d'estratègies per comprendre textos escrits: elaboració i comprovació d'hipòtesis, inferències d'informació sobre el text a partir dels coneixements i experiències previs, consulta del diccionari, resum de les idees bàsiques o dels aspectes més destacats, etc. Interpretació dels sentits figurats i dels significats no explícits als textos.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Lectura de textos presentats en qualsevol suport, mostrant interès i gust. Pla lector. • Lectura personal, silenciosa, en veu alta, guiada i expressiva de diferents tipus de text i en qualsevol suport. • Utilització dirigida de les tecnologies de la informació i la comunicació per a la localització, selecció i organització de la informació. 	<p>3. Utilitzar estratègies per a la comprensió lectora. Utilitzar estratègies per a l'anàlisi del contingut. Detectar i entendre informacions o idees rellevants explícites als textos. Sintetitzar la idea extreta d'un text donat. Identificar diverses fonts d'informació. Inferir, interpretar i formular hipòtesis sobre el contingut de diferents textos. Relacionar els elements lingüístics amb els no lingüístics en els textos periodístics i publicitaris. Interpretar i reconèixer els sentits figurats i els significats no explícits als textos.</p>	<p>3.2. Empra el text donat per fer inferències directes basades en la lectura.</p> <p>3.4. Dedueix el significat de paraules i expressions amb ajuda del context.</p> <p>3.5. Formula i comprova hipòtesis per a la comprensió lectora.</p> <p>3.6. Resumeix les idees bàsiques del text.</p>
	BLOC 3. COMUNICACIÓ ESCRITA: ESCRIURE	<ul style="list-style-type: none"> • Coneixement de les característiques específiques de la comunicació escrita (linealitat, possibilitat de comunicació amb interlocutors absents, permanència i fixació del pensament, possibilitat de relectura), tipografies, apartats i títols, signes de puntuació (punt, coma, guions, dos punts, signes d'exclamació i d'interrogació, punts suspensius, etc.), normes ortogràfiques i presentació de les produccions. 	<p>9. Cercar i elaborar informacions senzilles sobre temes d'interès utilitzant les tecnologies de la informació i la comunicació.</p>	<p>9.1. Utilitza les tecnologies de la informació i la comunicació per cercar informació i elaborar tasques senzilles sobre temes d'interès</p>
		<ul style="list-style-type: none"> • Produir textos que compleixin les normes bàsiques de presentació. Aplicar en l'expressió escrita les normes gramaticals, ortogràfiques i tipogràfiques apreses. 	<p>1.1. Usa adequadament els signes de puntuació: punt, coma, punt i coma, dos punts, punts suspensius, signes d'exclamació i d'interrogació.</p> <p>1.2. Aplica correctament les normes ortogràfiques. Produeix textos seguint les normes bàsiques de presentació establertes: marges, disposició sobre el paper, netedat, qualitat cal·ligràfica, separació entre paràgrafs, interlineat, etc.</p>	

Llengua Catalana	BLOC 3. COMUNICACIÓ ESCRITA: ESCRIURE	<ul style="list-style-type: none"> • Estratègies per millorar les produccions escrites (utilitzar enllaços, separar en paràgrafs, evitar repeticions, transposar textos, etc.). • Ús de textos d'informació i opinió propis dels mitjans de comunicació social (especialment de la premsa local) sobre fets i esdeveniments que resultin significatius, amb una incidència especial en la notícia, l'entrevista, la ressenya de llibres o de música, la carta al director, en situacions reals o simulades a l'aula. • Coneixement de les estratègies i normes bàsiques en la producció de textos: planificació (concreció de la intenció comunicativa i del destinatari, del tipus de text, de l'organització del contingut, etc.), redacció de l'esborrany, avaluació i revisió del text per millorar-lo amb l'ajuda del docent i els companys (reescriptura). • Elements bàsics dels discursos narratius, explicatius, argumentatius, descriptius, informatius i persuasius (estructura, sentit global, intenció, etc.). Coherència i cohesió en els discursos escrits. • Composició de diferents tipus de text, segons la intenció comunicativa. Característiques de la lingüística textual. • Utilització guiada de programes o recursos informàtics de processament de textos. 	<p>2. Utilitzar estratègies diverses per millorar les produccions escrites.</p>	<p>2.2. Empra connectors, separa les produccions en paràgrafs, evita repeticions, etc., per millorar les produccions escrites.</p>
			<p>3. Conèixer i analitzar notícies i opinions a través dels mitjans de comunicació social, fent ús de diaris o revistes. Redactar textos periodístics i publicitaris. Expressar, per escrit, opinions, reflexions i valoracions argumentades, respectant les normes bàsiques de presentació.</p>	<p>3.1. Utilitza la premsa local per cercar notícies, opinions o entrevistes i exposa per escrit les seves opinions.</p>
			<p>6. Dissenyar estratègies bàsiques de producció de textos, seguint una estructura proposada. Seguir el procés de planificar, redactar i revisar per millorar el text escrit presentat. Establir i seguir un pla d'escriptura.</p>	<p>6.1. Escriu i presenta textos propis, elaborant esborranys i seguint el procés de planificar, redactar i corregir.</p> <p>6.2. Segueix un pla de producció de textos sistemàtic per fomentar l'eficàcia escriptora i la creativitat.</p> <p>6.3. Fa esborranys abans de la redacció final de textos.</p> <p>6.4. Revisa els treballs fets.</p>
			<p>7. Compondre diferents tipus de text amb claredat i ben estructurats. Utilitzar adequadament els elements de cohesió del text, així com els marcadors i els connectors del discurs.</p>	<p>7.1. Presenta de forma escrita textos expositius, narratius, descriptius i argumentatius, seguint un guió establert.</p>

Llengua Catalana	BLOC 3. COMUNICACIÓ ESCRITA: ESCRIURE		9. Escriure i presentar diferents tipus de text de caràcter literari i lúdic. Elaborar diferents tipus de text, segons la intenció comunicativa.	9.2. Aplica les propietats textuals en les produccions.
			10. Fer ús de programes o recursos informàtics de processament de textos per elaborar produccions i cercar informació.	10.1. Utilitza els programes o recursos informàtics de processament de textos per compondre textos i cercar informació.
Llengua Catalana	BLOC 4. CONEIXEMENT DE LA LLENGUA	<ul style="list-style-type: none"> • Ús de les normes ortogràfiques, morfològiques, sintàctiques i lexicosemàntiques de la llengua. • Ús adequat de la terminologia gramatical i lingüística. Estructures bàsiques de la llengua: tipus de text i estructura pròpia (narració, descripció, exposició), enunciats (declaratiu, interrogatiu, exclamatiu, imperatiu). • Utilització dels mecanismes i els recursos lingüístics bàsics per organitzar el text explicatiu i dotar-lo de coherència i cohesió, fent ús de la inserció, la coordinació i l'enllaç d'oracions. • Ús correcte de les normes ortogràfiques bàsiques i de puntuació. • Coneixement i aplicació de l'ús de l'apòstrof i les contraccions. El punt, el punt i coma, la coma, els dos punts, els punts suspensius, el guionet i la dièresi. Diftongs i hiats. Paraules agudes, planes i esdrúixoles. 	1. Aplicar de manera adequada les normes ortogràfiques, morfològiques, sintàctiques i lexicosemàntiques de la llengua	1.1. Utilitza correctament en les produccions pròpies les normes ortogràfiques, morfològiques, sintàctiques i lexicosemàntiques de la llengua, i és capaç d'explicar-les de manera oral.
			5. Construir en la producció pròpia oral i escrita oracions amb un ordre lògic i amb les concordances adequades.	5.1. Escriu i presenta de forma oral i escrita les oracions amb un ordre lògic i amb les concordances adequades.
			7. Conèixer les normes ortogràfiques i aplicar-les en les produccions escrites. Utilitzar amb correcció els signes de puntuació.	7.1. Coneix i aplica adequadament les normes ortogràfiques bàsiques en les produccions escrites. 7.2. Empra amb correcció els signes de puntuació. 7.3. Identifica paraules que han de dur accent diacrític.
			8. Utilitzar les tecnologies de la informació i la comunicació com a instrument d'aprenentatge en tasques senzilles.	8.1. Usa les tecnologies de la informació i la comunicació per cercar informació, llegir textos, etc. 8.2. Fa servir correctament el teclat i l'empra per escriure textos petits.

		<ul style="list-style-type: none"> Ús de les tecnologies de la informació i la comunicació com a instrument 		
Ciències Socials	BLOC 1. CONTINGUTS COMUNS	<ul style="list-style-type: none"> Iniciació al coneixement científic i com s'aplica en les ciències socials. Recollida d'informació del tema que s'ha de tractar, fent servir diferents fonts (directes i indirectes). Utilització de les tecnologies de la informació i la comunicació per cercar i seleccionar informació, simular processos i presentar conclusions. Foment de tècniques d'animació a la lectura de textos de divulgació de les ciències socials (de caràcter social, geogràfic i històric). Utilització de tècniques per potenciar la cohesió del grup i el treball cooperatiu. Ús correcte de diversos materials amb els quals es treballa. 	1. Obtenir informació concreta i rellevant sobre fets o fenòmens prèviament delimitats, fent servir diferents fonts (directes i indirectes).	1.1. Cerca, selecciona i organitza informació relacionada amb les ciències socials, concreta i rellevant, l'analitza, n'obté conclusions, reflexiona sobre el procés seguit i ho comunica oralment i/o per escrit.
			2. Utilitzar les tecnologies de la informació i la comunicació per obtenir informació i com a instrument per aprendre i expressar continguts sobre ciències socials.	2.1. Utilitza les tecnologies de la informació i la comunicació (Internet, blogs, xarxes socials...) per elaborar treballs amb la terminologia adequada als temes tractats. 2.2. Analitza informacions relacionades amb l'àrea i fa servir imatges, taules, gràfics, esquemes, resums i les tecnologies de la informació i la comunicació.
			4. Fer presentacions i treballs individualment i en grup que suposin la cerca, la selecció i l'organització de textos de caràcter social, geogràfic o històric, demostrant habilitat per treballar tant individualment com col·laborativament dins un equip.	4.1. Fa treballs i presentacions individuals i en grup que suposen la cerca, la selecció i l'organització de textos de caràcter, geogràfic, social i històric.
			5. Valorar la feina en equip, mostrar actituds de cooperació i participació responsable i acceptar les diferències amb respecte i tolerància vers les idees i aportacions alienes en els diàlegs i debats.	5.1. Utilitza estratègies per fer treballs de forma individual i en equip, i mostra habilitats per a la resolució pacífica de conflictes. 5.2. Participa en activitats de grup adoptant un comportament responsable, constructiu i solidari i respecta els principis bàsics del funcionament democràtic.

Ciències Socials	BLOC 1. CONTINGUTS COMUNS		6. Respectar la varietat dels grups humans i valorar la importància d'una convivència pacífica i tolerant entre tots sobre la base dels valors democràtics i els drets humans universalment compartits.	6.1. Valora la importància d'una convivència pacífica i tolerant entre els diferents grups humans sobre la base dels valors democràtics i els drets humans universalment compartits.
	BLOC 3. VIURE EN SOCIETAT	<ul style="list-style-type: none"> • Manifestacions culturals i lingüístiques d'Espanya. 	4. Valorar la diversitat cultural, social, política i lingüística de l'Estat espanyol, i respectar les diferències.	4.1. Valora, partint de la realitat de l'Estat espanyol, la diversitat cultural, social, política i lingüística en un mateix territori com a font d'enriquiment cultural.
Valors Ètics i Cívics	BLOC 1. LA IDENTITAT I LA DIGNITAT DE LA PERSONA	<ul style="list-style-type: none"> • El respecte. • La dignitat de la persona. • La relació i la solidaritat entre companys. • El treball en equip i el treball cooperatiu. • La convivència. • La formació de valors i actituds: el respecte, la solidaritat, l'ètica... 	2. Desenvolupar el potencial propi, mantenint una motivació intrínseca i esforçant-se per assolir èxits individuals i compartits.	<p>2.1. Treballa en equip i valora l'esforç individual i col·lectiu per aconseguir objectius.</p> <p>2.2. Explica raons per assumir les seves responsabilitats durant la col·laboració.</p> <p>2.3. Genera confiança en els altres fent una autoavaluació responsable de l'execució de les tasques.</p>
	BLOC 2. LA COMPRESIÓ I EL RESPECTE A LES RELACIONS INTERPERSONALS	<ul style="list-style-type: none"> • L'expressió verbal i no verbal de sentiments, emocions... • L'expressió dels sentiments. • L'empatia amb l'entorn. 	1. Expressar opinions, sentiments i emocions utilitzant coordinadament el llenguatge verbal i el no verbal.	<p>1.1. Expressa amb claredat i coherència opinions, sentiments i emocions.</p> <p>1.2. Empra apropiadament els elements de la comunicació verbal i la no verbal, d'acord amb els sentiments.</p>

Valors Ètics i Cívics	BLOC 2. LA COMPRENSIÓ I EL RESPECTE A LES RELACIONS INTERPERSONALS	<ul style="list-style-type: none"> • La cooperació. • El debat. • El llenguatge positiu. • Estratègies de comunicació. • La convivència. • El diàleg com a estratègia fonamental per a la convivència. 		<p>1.3. Utilitza la comunicació verbal en relació amb la no verbal en exposicions orals i debats.</p> <p>1.4. Exposa respectuosament els seus arguments.</p>
			<p>2. Utilitzar habilitats d'escolta i el pensament de perspectiva (empatia).</p>	<p>2.1. Escolta exposicions orals i entén la comunicació des del punt de vista del qui parla.</p> <p>2.2. Dialoga interpretant i donant sentit al que sent.</p> <p>2.3. Fa activitats cooperatives i detecta els sentiments i pensaments subjacents en el que es diu.</p> <p>2.4. Col·labora en projectes en grup i escolta activament, demostra interès per</p>
			<p>4. Iniciar, mantenir i finalitzar converses amb una manera de parlar adequada als interlocutors i al context, tenint en compte els factors que inhibeixen la comunicació i els que permeten aconseguir proximitat</p>	<p>4.1. Es comunica emprant expressions per millorar la comunicació i facilitar l'apropament amb l'interlocutor en les converses.</p> <p>4.2. Mostra interès pels interlocutors.</p> <p>4.3. Comparteix sentiments durant el diàleg.</p> <p>4.4. Utilitza els elements que contribueixen al diàleg.</p> <p>4.5. Reconeix els elements que bloquegen la comunicació en diferents situacions.</p>

Valors Ètics i Cívics	BLOC 2. LA COMPRENSIÓ I EL RESPECTE A LES RELACIONS INTERPERSONALS		<p>5. Dialogar creant pensaments compartits amb altres persones per trobar el millor argument.</p>	<p>5.1. Infereix i dona el sentit adequat a l'expressió dels altres.</p> <p>5.2. Utilitza correctament les estratègies d'escolta activa: aclarir, parafrasejar, resumir, reestructurar, reflectir sentiments.</p> <p>5.3. Relaciona diferents idees i opinions per trobar-ne els aspectes comuns.</p>
			<p>7. Actuar amb tolerància comprenent i acceptant les diferències.</p>	<p>7.1. Identifica diferents maneres de ser i actuar.</p> <p>7.2. Respecta i accepta les diferències individuals.</p> <p>7.3. Valora les qualitats d'altres persones.</p> <p>7.4. Comprèn i aprecia positivament les diferències culturals.</p>
			<p>8. Analitzar críticament les conseqüències dels prejudicis socials, reflexionant sobre els problemes que provoquen i l'efecte que tenen en les persones que els pateixen.</p>	<p>8.1. Analitza els problemes que originen els prejudicis socials.</p> <p>8.2. Exposa raonadament les conseqüències dels prejudicis socials per a les persones de l'entorn social proper.</p> <p>8.3. Detecta i enjudicia críticament prejudicis socials detectats en l'entorn pròxim i expressa les seves conclusions en treballs creatius.</p>

Activitat 1 - Relació curricular. Elaboració pròpia a partir del Currículum d'Educació Primària de les Illes Balears, 2n cicle, àrees de Llengua Catalana, Ciències Socials i Valors Ètics i Cívics.

ANNEX 2. Activitat 2 - Relació curricular

Activitat 2. Influència del caló en les llengües catalana i castellana				
Àrea	Bloc de continguts	Continguts	Criteris d'avaluació	Estàndards d'aprenentatge avaluables
LLENGUA CATALANA LLENGUA CASTELLANA	BLOC 2. COMUNICACIÓ ESCRITA: LLEGIR	<ul style="list-style-type: none"> Estratègies per a la comprensió lectora de textos: títol, il·lustracions, paraules clau, capítols, relectura, anticipació d'hipòtesis i comprovació, síntesi, estructura del text, tipus de text, context, diccionari, sentit global del text, idees principals i secundàries, i resum. Comprensió de textos llegits en veu alta i en silenci. Lectura de distints tipus de text: descriptius, argumentatius, expositius, instructius, literaris. Identificació i valoració crítica dels missatges i valors transmesos pel text. Crítica dels missatges i valors transmesos per un text senzill. 	2. Comprendre distints tipus de text adaptats a l'edat i utilitzant la lectura com a mitjà per ampliar el vocabulari i fixar l'ortografia correcta.	2.2. Mostra comprensió, amb cert grau de detall, de diferents tipus de text no literaris (expositius, narratius, descriptius i argumentatius) i de textos de la vida quotidiana.
			4. Resumir un text llegit reflectint-ne l'estructura i destacant-ne les idees principals i secundàries.	4.1. Capta el propòsit dels textos llegits. Identifica les parts de l'estructura dels textos i n'analitza la progressió temàtica. 4.2. Elabora resums de textos llegits. Identifica els elements característics dels diferents tipus de text. 4.3. Reconeix alguns mecanismes de cohesió en diferents tipus de text. 4.4. Produeix esquemes a partir de textos expositius.
			5. Utilitzar estratègies per comprendre textos de diversa índole.	5.1. Interpreta el valor del títol i les il·lustracions. 5.2. Marca les paraules clau d'un text que ajuden a la comprensió global. 5.3. Activa els coneixements previs i se'n serveix per comprendre un text. 5.4. Fa inferències i formula hipòtesis.

LLENGUA CATALANA LLENGUA CASTELLANA	BLOC 2. COMUNICACIÓ ESCRITA: LLEGIR		7. Utilitzar textos científics en diferents suports per recollir informació, ampliar coneixements i aplicar-los a treballs personals.	7.1. És capaç de consultar diferents fonts bibliogràfiques i textos en suport informàtic per obtenir dades i informació per dur a terme treballs individuals o en grup	
			8. Concentrar-se a entendre i interpretar el significat dels textos llegits.	8.1. Dedueix el significat de paraules i expressions amb ajuda del context 8.4. Estableix relacions entre les il·lustracions i els continguts dels textos, planteja hipòtesis, fa prediccions i identifica a la lectura el tipus de text i la intenció.	
			9. Utilitzar les TIC de manera eficient i responsable per cercar i tractar la informació.	9.1. Sap utilitzar els mitjans informàtics per obtenir informació. 9.2. És capaç d'interpretar la informació i fer-ne un resum.	
	BLOC 3. COMUNICACIÓ ESCRITA: ESCRIURE	<ul style="list-style-type: none"> • Producció de textos per comunicar coneixements, experiències i necessitats: narracions, descripcions, textos expositius, argumentatius i persuasius, poemes, diàlegs, entrevistes i enquestes. • Cohesió del text: enllaços, substitucions lèxiques, manteniment del temps verbal, puntuació. • Creació de textos utilitzant el llenguatge verbal i el no verbal amb intenció informativa: cartells publicitaris, anuncis i còmics. 	2. Aplicar les fases del procés d'escriptura en la producció de textos escrits de distinta índole: planificació, textualització, revisió i reescriptura, utilitzant esquemes i mapes conceptuals, aplicant estratègies de tractament de la informació, redactant els textos amb claredat, precisió i correcció, revisant-los per millorar-los i avaluant, amb l'ajuda dels models, les produccions pròpies i les dels altres.	2.1. Resumeix el contingut de textos propis de l'àmbit de la vida personal i de l'àmbit escolar, recollint les idees fonamentals, evitant parafrasejar el text i utilitzant una expressió personal. 2.2. Aplica correctament els signes de puntuació i les regles d'accentuació i ortogràfiques. 2.4. Empra estratègies de recerca i selecció de la informació: prendre notes, elaborar esquemes, guions, mapes conceptuals.	
				6. Afavorir a través del llenguatge la formació d'un pensament crític que impedeixi discriminacions i prejudicis.	6.1. Expressa, per escrit, opinions, reflexions i valoracions argumentades.

LLENGUA CATALANA LLENGUA CASTELLANA	BLOC 3. COMUNICACIÓ ESCRITA: ESCRIURE	<ul style="list-style-type: none"> • Normes i estratègies per produir textos: planificació (funció, destinatari, estructura...), revisió i millora del text. 		
		<ul style="list-style-type: none"> • Aplicació de les normes ortogràfiques i signes de puntuació (punt, coma, punt i coma, guionet, dos punts, guió, signes d'entonació, parèntesi, cometes). Accentuació. 	7. Dur a terme el pla d'escriptura que doni resposta a una planificació sistemàtica de millora de l'eficàcia escriptora i fomenti la creativitat.	7.1. Planifica i redacta textos seguint uns passos: planificació, redacció, revisió i millora. Determina amb antelació com serà el text: l'extensió, el tractament autor-lector, la presentació, etc. Adapta l'expressió a la intenció tenint en compte l'interlocutor i l'assumpte de què tracta. Presenta amb netedat, claredat, precisió i ordre els escrits. Reescriu el text. 7.2. Valora la producció escrita pròpia, així com la producció escrita dels companys.
	BLOC 4. CONEIXEMENT DE LA LLENGUA	<ul style="list-style-type: none"> • La paraula. • Les varietats de la llengua. 	5. Utilitzar programes educatius digitals per fer tasques i avançar en l'aprenentatge.	5.1. Utilitza distints programes educatius digitals com a ajuda i reforç de l'aprenentatge.
		<ul style="list-style-type: none"> • Coneixement general de la realitat plurilingüe d'Espanya i valoració com a font d'enriquiment personal i com una mostra de la riquesa del nostre patrimoni històric i cultural. 	6. Conèixer la varietat lingüística d'Espanya i de l'espanyol com a font d'enriquiment cultural. Mostrar respecte tant cap a les llengües que es parlen a Espanya i els seus dialectes com cap a l'espanyol d'Amèrica.	6.1. Coneix i valora la varietat ling
CIÈNCIES SOCIALS	BLOC 1. CONTINGUTS COMUNS	<ul style="list-style-type: none"> • Iniciació al coneixement científic i com s'aplica en les ciències socials. • Recollida d'informació del tema que s'ha de tractar, fent servir diferents fonts (directes i indirectes). 	1. Obtenir informació concreta i rellevant sobre fets o fenòmens prèviament delimitats, fent servir diferents fonts (directes i indirectes).	1.1. Cerca, selecciona i organitza informació relacionada amb les ciències socials, concreta i rellevant, l'analitza, n'obté conclusions, reflexiona sobre el procés seguit i ho comunica oralment i/o per escrit.
			2. Utilitzar les tecnologies de la	2.1. Utilitza les tecnologies de la informació i la

CIÈNCIES SOCIALS	BLOC 1. CONTINGUTS COMUNS	<p>indirectes).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Utilització de les tecnologies de la informació i la comunicació per cercar i seleccionar informació, simular processos i presentar conclusions. 	informació i la comunicació per obtenir informació i com a instrument per aprendre i expressar continguts sobre ciències socials.	comunicació (Internet, blogs, xarxes socials...) per elaborar treballs amb la terminologia adequada als temes tractats. 2.2. Analitza informacions relacionades amb l'àrea i fa servir imatges, taules, gràfics, esquemes, resums i les tecnologies de la informació i la comunicació.
		<ul style="list-style-type: none"> • Foment de tècniques d'animació a la lectura de textos de divulgació de les ciències socials (de caràcter social, geogràfic i històric). • Utilització de tècniques per potenciar la cohesió del grup i el treball cooperatiu. 	4. Fer presentacions i treballs individualment i en grup que suposin la cerca, la selecció i l'organització de textos de caràcter social, geogràfic o històric, demostrant habilitat per treballar tant individualment com col·laborativament dins un equip.	4.1. Fa treballs i presentacions individuals i en grup que suposen la cerca, la selecció i l'organització de textos de caràcter, geogràfic, social i històric.
		<ul style="list-style-type: none"> • Ús correcte de diversos materials amb els quals es treballa. 	6. Respectar la varietat dels grups humans i valorar la importància d'una convivència pacífica i tolerant entre tots sobre la base dels valors democràtics i els drets humans universalment compartits.	6.1. Valora la importància d'una convivència pacífica i tolerant entre els diferents grups humans sobre la base dels valors democràtics i els drets humans universalment compartits.
	BLOC 3. VIURE EN SOCIETAT	<ul style="list-style-type: none"> • Manifestacions culturals i lingüístiques d'Espanya. 	4. Valorar la diversitat cultural, social, política i lingüística de l'Estat espanyol, i respectar les diferències.	4.1. Valora, partint de la realitat de l'Estat espanyol, la diversitat cultural, social, política i lingüística en un mateix territori com a font d'enriquiment cultural.
	BLOC 4. LES EMPREMTES DEL TEMPS	<ul style="list-style-type: none"> • El nostre patrimoni històric i cultural. 	4. Desenvolupar la curiositat per conèixer les formes de vida humana en el passat i valorar la importància	4.1. Identifica, valora i respecta el patrimoni històric, cultural i artístic i assumeix les responsabilitats que suposa conservar-lo i

CIÈNCIES SOCIALS	BLOC 4. LES EMPRESSES DEL TEMPS		que tenen les restes per conèixer i estudiar la història i com a patrimoni cultural que hem de cuidar i llegar.	millorar-lo.
			5. Valorar la importància dels museus, llocs i monuments històrics com a espais on s'ensenya i s'aprèn, mostrar una actitud de respecte cap a l'entorn i la seva cultura i apreciar l'herència cultural.	5.2. Aprecia l'herència cultural a escala local, nacional i europea com a riquesa compartida que hem de conèixer, preservar i cuidar.

Activitat 2 - Relació curricular. Elaboració pròpia a partir del Currículum d'Educació Primària de les Illes Balears, 2n cicle, àrees de Llengua Catalana, Llengua Castellana i Ciències Socials

ANNEX 3. Activitat 3 - Relació curricular

Activitat 3. Sessió de cercle. Conclusions				
Àrea	Bloc de continguts	Continguts	Criteris d'avaluació	Estàndards d'aprenentatge avaluable
Llengua Catalana	BLOC 1. COMUNICACIÓ ORAL: ESCOLTAR, PARLARI I CONVERSAR	<ul style="list-style-type: none"> Participació activa i cooperadora en situacions comunicatives de relació social especialment destinades a afavorir la convivència (debats, exposicions, converses, expressions espontànies, discussions, assemblees, narracions orals, entrevistes, etc.). Producció de textos orals, en diferents situacions i per a diferents finalitats: narracions, diàlegs, col·loquis, debats, dramatitzacions, recitacions, exposicions, presentacions, descripcions, planificació d'experiències de treball en grup, argumentacions, etc., cuidant les característiques formals, estructurals i de contingut de les diferents tipologies de textos orals i aplicant les normes que regeixen l'intercanvi comunicatiu oral. 	1. Participar en activitats significatives de comunicació i expressió orals, dirigides o espontànies, plantejant les pròpies idees i opinions i debatent les opinions dels altres. Participar en situacions d'aprenentatge col·laboratiu.	<p>1.1. Participa activament en activitats de comunicació dins l'aula (converses, explicacions de vivències personals, avisos, debats, demandes d'informació, presentacions personals i dels altres, etc.) amb distinta intenció, seguint un ordre espacial, cronològic o lògic en el discurs i valorant i respectant les normes que regeixen l'intercanvi comunicatiu oral.</p> <p>1.2. Inicia, manté i finalitza una conversa.</p> <p>1.3. Incorpora les aportacions dels altres dins el propi discurs.</p>
			2. Elaborar i presentar textos orals de manera estructurada i amb adequació a les diferents formes textuais. Expressar oralment amb pronunciació, entonació, ritme i volum adequats diferents tipus de missatges en diferents situacions, amb distintes finalitats i per a diverses necessitats educatives.	<p>2.1. Produeix i presenta textos orals de manera estructurada i amb adequació a les diferents formes textuais (expressió de desitjos, gusts, preferències, sentiments i vivències; descripcions d'objectes, persones i escenes, etc.), respectant l'ordre discursiu i les normes que regeixen l'intercanvi comunicatiu oral.</p> <p>2.2. S'expressa oralment amb pronunciació, entonació, ritme i volum adequats al tipus de missatge i a la situació de comunicació.</p> <p>2.3. Presenta idees, coneixements i fets, narrant-los i descrivint-los de manera coherent i ordenada.</p>
Llengua	BLOC 1.	<ul style="list-style-type: none"> Les normes que regeixen l'intercanvi comunicatiu oral: 		

Catalana	COMUNICACIÓ ORAL: ESCOLTAR, PARLAR I CONVERSAR			<p>comunicació oral.</p> <p>3.6. Adopta postures i fa gests adequats al tipus de discurs.</p> <p>3.7. Interpreta elements extralingüístics que afavoreixen la comprensió del llenguatge oral: gests, sons, pòsters, etc.</p> <p>3.8. Coneix l'ús i la utilitat de les estratègies de comunicació oral en el propi aprenentatge, i comenta les seves experiències amb el grup classe.</p>
			4. Exposar, narrar, descriure idees, coneixements i fets de manera coherent i ordenada. Aplicar tècniques per aprendre a expressar de manera adequada els continguts i les activitats de l'àrea.	4.1. Elabora un discurs coherent, cohesionat i adequat.
			6. Reconèixer i emprar diferents registres lingüístics segons el grau de formalitat, utilitzant un llenguatge no discriminatori.	6.1. Reconeix i usa els registres lingüístics segons el grau de formalitat, fent ús d'un llenguatge no discriminatori i respectant les normes que regeixen l'intercanvi comunicatiu oral.
			7. Identificar el sentit global i la idea principal del text. Formular preguntes prèvies a la lectura de diferents tipus de text per localitzar la informació més rellevant. Retenir dades. Adquirir i ampliar vocabulari.	7.7. Empra un vocabulari ampli i adequat, així com els connectors i marcadors del discurs apropiats.
			8. Escoltar fent silenci diferents tipus de text. Comprendre textos literaris senzills.	8.2. Comprèn textos literaris senzills.
Llengua Castellana	BLOC 5. EDUCACIÓ	<ul style="list-style-type: none"> Lectura comentada de poemes, relats i obres teatrals. 	1. Apreciar el valor dels textos literaris i utilitzar la lectura com a font	1.1. Reconeix i valora les característiques fonamentals dels textos literaris narratius, poètics

	LITERÀRIA	<ul style="list-style-type: none"> • Comprensió, memorització i recitació de poemes amb el ritme, entonació i dicció adequades. • Valoració dels textos literaris com a vehicle de comunicació i com a font de coneixement d'altres mons, temps i cultures i com a goig personal. 	<p>d'entreteniment i informació i considerar-la com a un mitjà d'aprenentatge i enriquiment personal de màxima importància.</p>	i dramàtics
			<p>2. Integrar la lectura expressiva i la comprensió i interpretació de textos literaris narratius, lírics i dramàtics a la pràctica escolar, reconeixement i interpretant alguns recursos del llenguatge literari (metàfores, personificacions, hipèrboles i jocs de paraules) i diferenciant les principals convencions formals dels gèneres.</p>	<p>2.1. Fa lectures guiades de textos narratius de tradició oral, literatura infantil, adaptacions d'obres clàssiques i literatura actual.</p> <p>2.2. Interpreta el llenguatge figurat, metàfores, personificacions, hipèrboles i jocs de paraules en textos literaris.</p>
Educació Artística (Música)	BLOC 1. ESCOLTA	<ul style="list-style-type: none"> • Curiositat per descobrir, gaudir i comentar audicions musicals breus, de diferents estils i cultures, en especial de les Illes Balears, i emprar-les com a marc de referència per a les creacions pròpies. • Actitud atenta i silenciosa i respecte per les normes de comportament durant l'audició musical. - Respecte per les normes que regulen la propietat intel·lectual i coneixement de les conseqüències de no fer-ho. • Respecte i valoració de les pròpies produccions musicals i de les dels altres, així com del patrimoni cultural i musical, principalment de les Illes Balears. 	<p>1. Utilitzar l'escolta musical per indagar en les possibilitats del so de manera que serveixi com a marc de referència per a creacions pròpies.</p>	1.1. Identifica, classifica i descriu utilitzant un vocabulari precís les qualitats dels sons de l'entorn natural i social.
			<p>2. Analitzar l'organització d'obres musicals senzilles i descriure els elements que les componen.</p>	<p>2.1. Distingeix tipus de veus, instruments, variacions i contrastos de velocitat i intensitat després d'escoltar obres musicals i és capaç d'emetre'n una valoració.</p> <p>2.2. Té interès per descobrir obres musicals de diferents característiques i les utilitza com a marc de referència per a les creacions pròpies.</p>
			<p>3. Conèixer exemples d'obres variades de la nostra cultura i d'altres per valorar el patrimoni musical, conèixer la importància que es mantengui i difongui, i aprendre el respecte amb què s'han d'afrontar les audicions i representacions.</p>	<p>3.1. Coneix, entén i observa les normes de comportament en audicions i representacions musicals.</p> <p>3.2. Comprèn, accepta i respecta el contingut de les normes que regulen la propietat intel·lectual quant a la reproducció i la còpia d'obres musicals.</p>

Valors Ètics i Cívics	BLOC 1. LA IDENTITAT I LA DIGNITAT DE LA PERSONA	<ul style="list-style-type: none"> • El respecte. • La dignitat de la persona. • La relació i la solidaritat entre companys. • El treball en equip i el treball cooperatiu. • La convivència. • La formació de valors i actituds: el respecte, la solidaritat, l'ètica... 	2. Desenvolupar el potencial propi, mantenint una motivació intrínseca i esforçant-se per assolir èxits individuals i compartits.	<p>2.1. Treballa en equip i valora l'esforç individual i col·lectiu per aconseguir objectius.</p> <p>2.2. Explica raons per assumir les seves responsabilitats durant la col·laboració.</p> <p>2.3. Genera confiança en els altres fent una autoavaluació responsable de l'execució de les tasques.</p>
	BLOC 2. LA COMPRENSIÓ I EL RESPECTE A LES RELACIONS INTERPERSONALS	<ul style="list-style-type: none"> • L'expressió verbal i no verbal de sentiments, emocions... • L'expressió dels sentiments. • L'empatia amb l'entorn. • La cooperació. • El debat. • El llenguatge positiu. • Estratègies de comunicació. • La convivència. • El diàleg com a estratègia fonamental per a la convivència. 	<p>1. Expressar opinions, sentiments i emocions utilitzant coordinadament el llenguatge verbal i el no verbal.</p> <p>2. Utilitzar habilitats d'escolta i el pensament de perspectiva (empatia).</p>	<p>1.1. Expressa amb claredat i coherència opinions, sentiments i emocions.</p> <p>1.2. Empra apropiadament els elements de la comunicació verbal i la no verbal, d'acord amb els sentiments.</p> <p>1.3. Utilitza la comunicació verbal en relació amb la no verbal en exposicions orals i debats.</p> <p>1.4. Exposa respectuosament els seus arguments.</p> <p>2.1. Escolta exposicions orals i entén la comunicació des del punt de vista del qui parla.</p> <p>2.2. Dialoga interpretant i donant sentit al que sent.</p> <p>2.3. Fa activitats cooperatives i detecta els sentiments i pensaments subjacents en el que es diu.</p>

Valors Ètics i Cívics	BLOC 2. LA COMPRENSIÓ I EL RESPECTE A LES RELACIONS INTERPERSONALS			<p>2.4. Col·labora en projectes en grup i escolta activament, demostra interès per</p>
			<p>4. Iniciar, mantenir i finalitzar converses amb una manera de parlar adequada als interlocutors i al context, tenint en compte els factors que inhibeixen la comunicació i els que permeten aconseguir proximitat</p>	<p>4.1. Es comunica emprant expressions per millorar la comunicació i facilitar l'apropament amb l'interlocutor en les converses.</p> <p>4.2. Mostra interès pels interlocutors.</p> <p>4.3. Comparteix sentiments durant el diàleg.</p> <p>4.4. Utilitza els elements que contribueixen al diàleg.</p> <p>4.5. Reconeix els elements que bloquegen la comunicació en diferents situacions.</p>
			<p>5. Dialogar creant pensaments compartits amb altres persones per trobar el millor argument.</p>	<p>5.1. Infereix i dona el sentit adequat a l'expressió dels altres.</p> <p>5.2. Utilitza correctament les estratègies d'escolta activa: aclarir, parafrasejar, resumir, reestructurar, reflectir sentiments.</p> <p>5.3. Relaciona diferents idees i opinions per trobar-ne els aspectes comuns.</p>
			<p>7. Actuar amb tolerància comprenent i acceptant les diferències.</p>	<p>7.1. Identifica diferents maneres de ser i actuar.</p> <p>7.2. Respecta i accepta les diferències individuals.</p> <p>7.3. Valora les qualitats d'altres persones.</p> <p>7.4. Comprèn i aprecia positivament les diferències culturals.</p>

Ciències Socials	BLOC 1. CONTINGUTS COMUNS	<ul style="list-style-type: none"> ● Iniciació al coneixement científic i com s'aplica en les ciències socials. ● Recollida d'informació del tema que s'ha de tractar, fent servir diferents fonts (directes i indirectes). ● Utilització de les tecnologies de la informació i la comunicació per cercar i seleccionar informació, simular processos i presentar conclusions. ● Foment de tècniques d'animació a la lectura de textos de divulgació de les ciències socials (de caràcter social, geogràfic i històric). ● Utilització de tècniques per potenciar la cohesió del grup i el treball cooperatiu. ● Ús correcte de diversos materials amb els quals es treballa. 	<p>1. Obtenir informació concreta i rellevant sobre fets o fenòmens prèviament delimitats, fent servir diferents fonts (directes i indirectes).</p>	<p>1.1. Cerca, selecciona i organitza informació relacionada amb les ciències socials, concreta i rellevant, l'analitza, n'obté conclusions, reflexiona sobre el procés seguit i ho comunica oralment i/o per escrit.</p>
			<p>2. Utilitzar les tecnologies de la informació i la comunicació per obtenir informació i com a instrument per aprendre i expressar continguts sobre ciències socials.</p>	<p>2.1. Utilitza les tecnologies de la informació i la comunicació (Internet, blogs, xarxes socials...) per elaborar treballs amb la terminologia adequada als temes tractats.</p> <p>2.2. Analitza informacions relacionades amb l'àrea i fa servir imatges, taules, gràfics, esquemes, resums i les tecnologies de la informació i la comunicació.</p>
			<p>4. Fer presentacions i treballs individualment i en grup que suposin la cerca, la selecció i l'organització de textos de caràcter social, geogràfic o històric, demostrant habilitat per treballar tant individualment com col·laborativament dins un equip.</p>	<p>4.1. Fa treballs i presentacions individuals i en grup que suposen la cerca, la selecció i l'organització de textos de caràcter, geogràfic, social i històric.</p>
			<p>5. Valorar la feina en equip, mostrar actituds de cooperació i participació responsable i acceptar les diferències amb respecte i tolerància vers les idees i aportacions alienes en els diàlegs i debats.</p>	<p>5.1. Utilitza estratègies per fer treballs de forma individual i en equip, i mostra habilitats per a la resolució pacífica de conflictes.</p> <p>5.2. Participa en activitats de grup adoptant un comportament responsable, constructiu i solidari i respecta els principis bàsics del funcionament democràtic.</p>
			<p>6. Respectar la varietat dels grups humans i valorar la importància d'una convivència pacífica i tolerant entre tots sobre la base dels valors democràtics i els</p>	<p>6.1. Valora la importància d'una convivència pacífica i tolerant entre els diferents grups humans sobre la base dels valors democràtics i els drets humans universalment compartits.</p>

Ciències Socials	BLOC 1. CONTINGUTS COMUNS		drets humans universalment compartits.	
	BLOC 3. VIURE EN SOCIETAT	<ul style="list-style-type: none"> • Manifestacions culturals i lingüístiques d'Espanya. 	4. Valorar la diversitat cultural, social, política i lingüística de l'Estat espanyol, i respectar les diferències.	4.1. Valora, partint de la realitat de l'Estat espanyol, la diversitat cultural, social, política i lingüística en un mateix territori com a font d'enriquiment cultural.

Activitat 3 - Relació curricular. Elaboració pròpia a partir del Currículum d'Educació Primària de les Illes Balears, 2n cicle, àrees de Llengua Catalana, Llengua Castellana, Valors Ètics i Cívics, Ciències Socials i Educació Artística (Música).

ANNEX 4. Activitat 1 - Recursos per l'alumnat

ACTIVITAT 1: Qui és qui?

PRIMERA PART. Llegiu atentament les següents descripcions. Després, debatiu entre vosaltres quina fotografia correspon a Jaime i quina a Daniel. A sota, apuntau per què creieu que és així i no a l'enrevés.

- **Descripció 1:** Jaime és un famós atracador que va ser condemnat a anar a presó. Va atracar diverses entitats bancàries, va ferir tres policies i en va matar un altre.
- **Descripció 2:** Daniel va anar a la universitat i és criminòleg. Treballa com a director del Casal Cívic de Sant Adrià de Besòs.

Una d'aquestes dues persones és gitana, quin dels dos és? Per què ho pensau?

SEGONA PART. Clicau als següents enllaços i llegiu la notícia i l'entrevista. Contrastau la informació que us proporciona amb les respostes que heu fet a l'anterior apartat. Heu hagut de corregir quelcom? Si les vostres respostes no es corresponen amb la realitat, per què pensau que ha estat així?

- [Notícia.](#)
- [Entrevista.](#)

ANNEX 5. Activitat 2 - Recursos per l'alumnat

ACTIVITAT 2: Influència del caló en les llengües catalana i castellana

PRIMERA PART: *Llegiu atentament el següent text sobre la llengua caló i, entre els dos, intentau endevinar el significat de les paraules que s'exposen a continuació.*

El romanó o caló és una llengua que s'ha anat enriquint després d'haver conviscut amb diferents cultures i llengües. Ha incorporat paraules d'origens molt diversos. Ha transportat paraules a llocs del món molt llunyans i també ha influenciat amb les seves paraules la parla de les persones no gitanes del nostre país. Algunes d'aquestes paraules conserven a dia d'avui el seu significat original i, d'altres, s'han modificat un poc o completament fins a adquirir un significat completament diferent.

Molts d'aquests préstecs lingüístics són utilitzats per gran part de la població no gitana sense ser conscients del seu origen. Algunes s'identifiquen amb ambients marginals o de delinqüència, però, en realitat, es tracta de préstecs provinents d'una llengua ancestral.

La llengua d'un poble forma part de la seva cultura. La llengua del poble gitano ha influenciat tant al castellà com al català amb la incorporació de nombroses paraules i expressions, enriquint ambdós idiomes i, alhora, les seves respectives cultures.

Adaptació pròpia a partir de la informació exposada a l'apartat de "llengua" del Museu Virtual del Poble Gitano de Catalunya.

Influència del caló a la llengua CASTELLANA			
PARAULA	SIGNIFICAT	PARAULA	SIGNIFICAT
Chaval		Chorizo	
Chalado		Molar	
Pirado		Achantar	
Pirar		Pinreles	
Camelar		Parné	
Pureta		Jalar	
Pribar		Chachi	
Apoquinar		Currar	
Cate		Queli	
Chinarse		Sobar	
PARAULA	SIGNIFICAT	PARAULA	SIGNIFICAT

Nanai		Chivarse	
Mangar			

Influència del caló a la llengua CATALANA			
PARAULA	SIGNIFICAT	PARAULA	SIGNIFICAT
Calés		Cangueli	
Filar		Paio	
Xaval		Xivato	
Xoriço			

SEGONA PART: Feu clic als següents enllaços del Museu Virtual del Poble Gitano a Catalunya i corregiu, si cal, les vostres respostes a la pregunta anterior.

- [Influència del caló a la llengua CASTELLANA.](#)
- [Influència del caló a la llengua CATALANA.](#)

TERCERA PART: Reflexionau i responeu a les següents preguntes. Si ho creieu necessari, podeu cercar informació a la xarxa, indicant sempre d'on l'heu extret.

- Havíeu sentit parlar mai d'aquesta llengua?
- Coneixeu algú que la parli? Sabeu si encara es parla?
- Si ja no es parla o ja no es parla tant, per què creieu que és així?
- Pensau que és correcte utilitzar aquestes paraules que provenen del caló però que empram tant en català i en castellà? Per què?
- Creieu que hi ha situacions en què es poden usar i d'altres en què no és tan recomanable? Per què?
- Pensau que és possible que algú sigui discriminat per la manera en què parla? Explicau-ho.

ANNEX 6. Activitat 3 - Recursos per l'alumnat

ACTIVITAT 3: Sessió de conversa en cercle. Conclusions

PRIMERA PART. Llegim en grup el següent poema de Federico García Lorca.

<i>Los caballos negros son.</i>	<i>Cuando llegaba la noche,</i>	<i>La media luna, soñaba</i>
<i>Las herraduras son negras.</i>	<i>noche que noche nochera,</i>	<i>un éxtasis de cigüeña.</i>
<i>Sobre las capas relucen</i>	<i>los gitanos en sus fraguas</i>	<i>Estandartes y faroles</i>
<i>manchas de tinta y de cera.</i>	<i>forjaban soles y flechas.</i>	<i>invaden las azoteas.</i>
<i>Tienen, por eso no lloran,</i>	<i>Un caballo malherido,</i>	<i>Por los espejos sollozan</i>
<i>de plomo las calaveras.</i>	<i>llamaba a todas las puertas.</i>	<i>bailarinas sin caderas.</i>
<i>Con el alma de charol</i>	<i>Gallos de vidrio cantaban</i>	<i>Agua y sombra, sombra y agua</i>
<i>vienen por la carretera.</i>	<i>por Jerez de la Frontera.</i>	<i>por Jerez de la Frontera.</i>
<i>Jorobados y nocturnos,</i>	<i>El viento, vuelve desnudo</i>	<i>*</i>
<i>por donde animan ordenan</i>	<i>la esquina de la sorpresa,</i>	<i>¡Oh ciudad de los gitanos!</i>
<i>silencios de goma oscura</i>	<i>en la noche platinoche</i>	<i>En las esquinas banderas.</i>
<i>y miedos de fina arena.</i>	<i>noche, que noche nochera.</i>	<i>Apaga tus verdes luces</i>
<i>Pasan, si quieren pasar,</i>	<i>*</i>	<i>que viene la benemérita.</i>
<i>y ocultan en la cabeza</i>	<i>La Virgen y San José</i>	<i>¡Oh ciudad de los gitanos!</i>
<i>una vaga astronomía</i>	<i>perdieron sus castañuelas,</i>	<i>¿Quién te vio y no te recuerda?</i>
<i>de pistolas inconcretas.</i>	<i>y buscan a los gitanos</i>	<i>Dejadla lejos del mar,</i>
<i>*</i>	<i>para ver si las encuentran.</i>	<i>sin peines para sus crenchas.</i>
<i>¡Oh ciudad de los gitanos!</i>	<i>La Virgen viene vestida</i>	<i>*</i>
<i>En las esquinas banderas.</i>	<i>con un traje de alcaldesa,</i>	<i>Avanzan de dos en fondo</i>
<i>La luna y la calabaza</i>	<i>de papel de chocolate</i>	<i>a la ciudad de la fiesta.</i>
<i>con las guindas en conserva.</i>	<i>con los collares de almendras.</i>	<i>Un rumor de siemprevivas</i>
<i>¡Oh ciudad de los gitanos!</i>	<i>San José mueve los brazos</i>	<i>invade las cartucheras.</i>
<i>¿Quién te vio y no te recuerda?</i>	<i>bajo una capa de seda.</i>	<i>Avanzan de dos en fondo.</i>
<i>Ciudad de dolor y almizcle,</i>	<i>Detrás va Pedro Domecq</i>	<i>Doble nocturno de tela.</i>
<i>con las torres de canela.</i>	<i>por toda la noche suenan.</i>	

<i>El cielo, se les antoja,</i>	<i>con tres sultanes de Persia.</i>
<i>una vitrina de espuelas.</i>	<i>La Virgen cura a los niños</i>
<i>La ciudad libre de miedo,</i>	<i>con salivilla de estrella.</i>
<i>multiplicaba sus puertas.</i>	<i>Pero la Guardia Civil</i>
<i>Cuarenta guardias civiles</i>	<i>avanza sembrando hogueras,</i>
<i>entran a saco por ellas.</i>	<i>donde joven y desnuda</i>
<i>Los relojes se pararon,</i>	<i>la imaginación se quema.</i>
<i>y el coñac de las botellas</i>	<i>Rosa la de los Camborios,</i>
<i>se disfrazó de noviembre</i>	<i>gime sentada en su puerta</i>
<i>para no infundir sospechas.</i>	<i>con sus dos pechos cortados</i>
<i>Un vuelo de gritos largos</i>	<i>puestos en una bandeja.</i>
<i>se levantó en las veletas.</i>	<i>Y otras muchachas corrían</i>
<i>Los sables cortan las brisas</i>	<i>perseguidas por sus trenzas,</i>
<i>que los cascos atropellan.</i>	<i>en un aire donde estallan</i>
<i>Por las calles de penumbra</i>	<i>rosas de pólvora negra.</i>
<i>huyen las gitanas viejas</i>	<i>Cuando todos los tejados</i>
<i>con los caballos dormidos</i>	<i>eran surcos en la tierra,</i>
<i>y las orzas de monedas.</i>	<i>el alba meció sus hombros</i>
<i>Por las calles empinadas</i>	<i>en largo perfil de piedra.</i>
<i>suben las capas siniestras,</i>	*
<i>dejando detrás fugaces</i>	<i>¡Oh, ciudad de los gitanos!</i>
<i>remolinos de tijeras.</i>	<i>La Guardia Civil se aleja</i>
<i>En el portal de Belén</i>	<i>por un túnel de silencio</i>
<i>los gitanos se congregan.</i>	<i>mientras las llamas te cercan.</i>
<i>San José, lleno de heridas,</i>	<i>¡Oh, ciudad de los gitanos!</i>
<i>amortaja a una doncella.</i>	<i>¿Quién te vio y no te recuerda?</i>
<i>Tercos fusiles agudos</i>	<i>Que te busquen en mi frente</i>
	<i>juego de luna y arena..</i>

SEGONA PART. Escoltam una **cançó** que el grup Marea va fer adaptant el poema de Lorca.

TERCERA PART. Interpretam el sentit del poema i de la cançó.

QUARTA PART. Compartim opinions i experiències amb el cercle.

- a. *A la primera activitat, alguns de vosaltres vàreu considerar que l'atracador era una persona gitana. Què en vàreu pensar en un primer moment i per què creieu que va ser així? (Reflexió sobre la primera activitat).*
- b. *Daniel va acabar els seus estudis i va anar a la universitat. Sabíeu que molts pocs gitanos van a la universitat? Per què deu ser, això? Quants de mestres gitanos heu tengut a escola? Per què pensau que seria important que a les escoles hi hagués més mestres gitanos? (Reflexió sobre la primera activitat)*
- c. *Creieu que existeixen comportaments que la societat atribueix injustament als gitanos? Quins? Per què pensau que és així? Què podríeu fer per a modificar aquests pensaments? (Reflexió sobre la primera activitat).*
- d. *Comentari en grup sobre les respostes donades a la tercera part de la segona activitat. Intercanvi d'idees i establiment de conclusions.*
- e. *Antigament, era ilegal que els gitanos parlassin la seva llengua. Aquesta, en castellà, rebia noms diferents, com "jerigonza", "algarabía" o "girigay". Actualment la RAE defineix aquestes paraules així:*
  - **Jerigonza:** *"lenguaje de mal gusto, complicado y difícil de entender".*
  - **Algarabía:** *"gritería confusa de varias personas que hablan a un tiempo" i "lengua atropellada o ininteligible".*
  - **Guirigay:** *"gritería y confusión que resulta cuando varios hablan a la vez o cantan desordenadamente"; "lenguaje oscuro y difícil de entender".*

-Per què pensau que rebia aquests noms? Creieu que la societat tenia una bona visió sobre aquesta llengua? Per què?